

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 146. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference

VĀRDS. NOZĪME. VĀRDNĪCA

International Scientific Conference

WORD. MEANING. DICTIONARY

to commemorate the 146th anniversary of the academician Jānis Endzelīns

TĒZES
ABSTRACTS

2019. gada 21.–22. februāris

21–22 February, 2019

Rīga

Akadēmiķa Jāņa Endzēlīna 146. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Vārds. Nozīme. Vārdnīca”. Tēzes. Sast. A. Timuška / International Scientific Conference „Word. Meaning. Dictionary” to commemorate the 146th anniversary of the academician Janis Endzēlins. Abstracts. Ed. A. Timuška. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2019, 66 lpp.

Konferenci organizē / Conference is organized by

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts /
Latvian Language Institute of the University of Latvia

**Konferences zinātniskā un rīcības komiteja /
Conference Scientific and Organizing Committee**

Dr. habil. philol. Ilga Jansone

Dr. philol. Anitra Roze

Dr. philol. Sanda Rapa

Dr. philol. Iveta Pūtele

Dr. philol. Agris Timuška

Mg. paed. Gunita Arņava

Mg. hum. Marīta Silkāne

Mg. hum. Kristīne Mežapuķe

**Programma skatāma LU LaVI mājaslapā /
The programme is available at the homepage of LLI, UL**

<http://www.lulavi.lv/konferences>

ISBN 978-9934-580-01-7

© Latvijas Universitāte, 2019

© LU Latviešu valodas institūts, 2019

© Autoru redakcijā / Edited by authors

SATURS

Natālija ABROLA. Sanskrita terminu <i>veda</i> un <i>ārya</i> atveide latviešu valodā	5
Māris BALTIŅŠ. Terminoloģijas vēstures materiāli Latviešu literārās biedrības rakstu krājumos	7
Raivis BIČEVSKIS. Johana Georga Hāmaņa valodas filozofija	10
Harald BICHLMEIER. Writing German with Arabic script in ca. 1590 and in 1916 dictionary – a comparison	12
Anželika GAIDIENĒ, Danutė LIUTKEVIČIENĒ. <i>Gėlės</i> samprata remiantis <i>Dabartinės lietuvių kalbos tekstynu</i>	14
Aurelija GRITĒNIENĒ. <i>Partizano</i> samprata „Lietuvių kalbos žodyne“ ir jo kartotekose	16
Anita HELVIGA. Tropu skaidrojums stilistikā, leksikogrāfijā, literatūrzinātnē	18
Юрий ХРАМОВ. К ЭТИМОЛОГИИ НЕКОТОРЫХ НАЗВАНИЙ <i>Rubus chamaemorus</i> L. в балто-славянских языках	21
Zaiga IKERE. Latvijas filozofi savās cīņās un gaitās (pēc 1991. gada) par filozofijas īsteno jēgu un atbilstošā termina rakstību	24
Armands KOCIŅŠ, Aleksandrs ROGAČOVŠ. Verbu semantikas īpatnības Sibīrijas latgaliešu runā (pēc 2017.–2018. gada ekspedīciju materiāliem)	26
Nadežda KOPOLOVECA. Neatkarības tēls Latvijas un Čehijas politiskajā diskursā	30
Igors KOŠKINS. Par slāvismu atspoguļojumu latviešu leksikogrāfijā	32
Regīna KVAŠĪTE. Latviešu un lietuviešu terminogrāfija: valodniecības terminu vārdnīcas	34
Sintija ĶAUKĪTE. Abreviatūru leksikalizēšanās	37

Velga LAUGALE. Vārda <i>silts</i> nozīme: ekstralingvistiskais un psiholingvistiskais aspekts	40
Dite LIEPA. Vārds. Nozīme. Vārdnīca. Radioklausītājs uztraucas	42
Gunta LOČMELE, Helēna GIZELEZA. Stilistisko līdzekļu lietojums un nozīme reklāmas tekstos	44
Dace MARKUS, Santa USĀNE. Skaņa. Vārds. Saruna	46
Малгожата ОСТРУБКА. Словарь современного северо-восточного польского разговорного языка как свидетельство богатства региональной лексики	48
Alma RAGAUŠKAITĒ. Kėdainių vokiečių įvardijimo tendencijos XIX amžiuje	51
Sanda RAPA. Latvijas vietvārdu tautas etimoloģija	53
Anitra ROZE. Kāds vārds par semantiskajiem neoloģismiem latviešu valodā	55
Renāte SILIŅA-PINĶE. No svētā <i>Georga</i> par <i>Juri</i> un <i>Jurģi</i> : latviešu personvārdi vēstures likločos	57
Szilárd Tibor TÓTH. Zur Geschichte der Lexikographisierung der Volks- und Landesbezeichnungen 'Lette' und 'Lettland' im Estnischen	59
Jolanta VASKELIENĒ. Būdvardžiu naujadarai Albino Žukausko kūrinuose	61
Andrejs VEISBERGS. Frazeoloģijas kategorija un divvalodu vārdnīcas – ekvivalence Prokrusta gultā	64

Natālija ABROLA

SANSKRITA TERMINU VEDA UN ĀRYA¹ ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ

Pašreiz Latvijas Universitātes Indijas studiju un kultūras centrā tiek realizēts efektīvas sadarbības projekts „Indisko zinātņu (ājurvēdas, jogas, indiešu klasiskās mūzikas) pamatterminu skaidrojošā sanskrita–angļu–latviešu (elektroniskā) datubāze”, un vienlaikus raksta autore strādā pie promocijas darba „Mitoloģiskās dievības Rīgvēdā un latviešu folklorā: salīdzinošs pētījums”. Līdz ar to ir nepieciešams lingvistiski analizēt līdz šim visai patvaļīgi lietotos sanskrita valodas terminu latviskojumus *veda* un *ārya*. Abi izvēlētie termini ir sniegti celma formā bez piedēkļa, balstoties uz starptautiski atzītās *Monier Williams Sanskrit-English Dictionary (2008 revision, <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/>)* elektroniskās vārdnīcas pieņemto praksi kā lemmu norādīt tikai celmu vai sakni.

Referātā tiks aplūkoti piemēri no vairāku autoru (Haralda Biezā, Viktora Ivbuļa, Sigmas Ankravas, Rudītes Raudupes u. c.) grāmatām un publikācijām, periodikas apskata tīmekļvietnē *www.periodika.lv* un interneta vārdnīcām, kurās minēto terminu atveide parasti atspoguļota divos variantos: *veda* – kā „veda” vai „vēda”, savukārt termina *ārya* atvasinājums *Āryan* – kā „ārieši” vai „āriji”.

Lai atrastu minēto terminu vēsturisko saikni un iespējamo radniecību ar latviešu valodu, tiks aplūkota izvēlēto terminu etimoloģija: Konstantīna Karuļa „Latviešu etimoloģijas vārdnīca”, Kārļa Lazdiņa *Sanskrit Latvian Words. Living Language Fossils*, T. F. Houda (*T. F. Hoad*) *The concise Oxford dictionary of English Etymology*, Manfreda Mairhofer (*Manfred Mayrhofer*) *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen*.

Balstoties uz T. F. Houda redakcijā izdotajā vārdnīcā sniegto etimoloģisko skaidrojumu, tiks parādīta termina *ārya* atvasināšana

¹ Abi sanskrita termini ir atveidoti starptautiskajā transliterācijā IAST.

formā *Āryan*, kas pamato to, kā anglofonajā pasaulē, apzīmējot indoeiropiešu un indoirāņu tautas, 19. gs. hronoloģiski ieviesās termins *Āryan*. Faktiski terminu *Āryan* ievieš francūzis Žozefs Artūrs de Gobino (*Joseph Arthur de Gobineau*), to vēlāk plaši pārņem arī pārējie indoloģijas pētnieki. Līdz ar to latviešu valodas atveidē turpmāk tiks apskatīts termins *Āryan*. Lai gan latviešu valodā ir nostiprinājies termina *Āryan* atveidojums „ārieši”, autore tomēr vēlas uzsvērt, ka anglofonajā un rusofonajā pasaulē šo terminu atveido, nezaudējot fonēmu „j”. Līdzīgās domās ir arī Viktors Ivbulis, kurš savos pēdējos izdevumos „No indiešu civilizācijas vēstures: kā radusies mūsdienu Indija” (2017) un „Indoeiropiešu pirmdzimtenes meklējumi: saistībā ar Indiju un baltiem” (2013) šo terminu atveido kā „āriji”.

Referāta autore, balstoties uz vairākās sanskrita valodas gramatikas grāmatās skaidrotām patskaņa „e” izrunas īpatnībām, vēlas nostiprināt sanskrita termina *veda* atveidi latviešu valodā kā *vēda*. Tiks izpētīts arī Jāņa Endzelīna un Pētera Šmita „Izrunas un rakstības vadonis”, kā arī starptautiskais fonētiskais alfabēts (*International Phonetic Alphabet* (IPA); www.ipachart.com), lai aprakstītu atbilstošo fonēmu latviešu valodā, savukārt termina *Āryan* atveidei piedāvā formu „āriji”.

Māris BALTIŅŠ

TERMINOLOĢIJAS VĒSTURES MATERIĀLI LATVIEŠU LĪTERĀRĀS BIEDRĪBAS RAKSTU KRĀJUMOS

Kaut gan Latviešu literārās (Latviešu draugu) biedrības (1824–1940) devums latviešu valodas materiālu krāšanā un tās izpētē nav noliedzams, tomēr līdz šim joprojām trūkst detalizētāka tās vēstures un darbības vērtējuma, samierinoties ar nereti tendencioziem XIX gs. beigu publicistu, starpkaru perioda ideologu vai vulgār-sociālu padomju laika vēsturnieku vērtējumiem. Objektīvākos apcerējumus par biedrības darbību devis Aronu Matīss¹ un Jirgens fon Hēns².

Biedrības rakstu krājumā *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft* (1.–20. sējums, 1828–1905) atrodami visai daudzpusīgi raksti, kas, cita starpā, ir nozīmīgi arī latviešu terminoloģijas vēstures izpētē, bet līdz šim nav saistījuši pētnieku vērību.

Šai ziņojumā tiks aplūkotas autora identificētās 35 krājumos atrodamās publikācijas, kuras skar terminoloģijas jautājumus, mēģinot piedāvāt to tematisku grupējumu.

I. Darbi, kas skar konceptuālus jautājumus par latviešu leksikas attīstības tendencēm, it īpaši J. Lundberga darbs³ par aizguvumu

¹ Aronu Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā. Ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures*. Rīga: A. Gulbis, 1929. 374 lpp.

² Hehn, J. von. *Die lettisch-literarische Gesellschaft und das Lettentum*. Königsberg (Pr.) und Berlin W. 35: Ost-Europa-Verlag, 1938. 159 S.

³ Lundberg, J. F. Ueber die Aufnahme fremder Wörter in die lettische Sprache. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. II Band, 2. Stück. Mitau, 1830. S. 101-121.

iekļaušanos latviešu valodā, kā arī A. Bielenšteina⁴ un A. Bernevisa⁵ pārdomas par valodas attīstības tendencēm.

II. Apcerējumi par kristīgās ticības pamatjēdzienu⁶ un Bībeles tulkojumā lietoto dabaszinātnisko apzīmējumu⁷ pareizību. Šai grupā ietilpst arī K. Ulmaņa kritika⁸ par diviem Augsburgas ticības apliecības tulkojumiem latviešu valodā.

III. Apkopojumi par latviešu valodā lietotajiem augu, dzīvnieku un dažādu ikdienā lietojamu priekšmetu (piemēram, laivas daļu) apzīmējumiem sastatījumā ar vācu valodu. Daži to autori (piemēram, mācītājs H. Kavals) bija atzīti dabaspētnieki ar lielu kompetenci attiecīgajā jomā.

IV. P. Zēvalda jaunvārdu krājums⁹ un noteiktā jomā (māju pirkšanas kontraktos¹⁰) lietoto terminu sastatījums.

V. Vācu valodas aizgūto latviešu vārdu saraksti¹¹.

VI. Apvidvārdu krājumi un vārdnīcu papildinājumi.

⁴ Bielenstein, A. Ueber Weiterbildung der lettischen Sprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 13. Band, 1. Stück. Mitau, 1863. S. 57-63.

⁵ Bernewitz, A. Ueber die jüngste Entwicklungsperiode der lettischen Schriftsprache. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 19. Band, 3. Stück. Mitau, 1894. S. 32-51.

⁶ Bielenstein, A. Die lettische Sprache und die christlichen Begriffe. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 13. Band, 3. Stück. Mitau, 1866. S. 27-48.

⁷ Kawall, H. Naturhistorische Andeutungen für die Revision des lettischen Bibeltextes. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 15. Band, 2. Stück. Mitau, 1873. S. 76-95.

⁸ Zwei Uebersetzungen der Augsburgischen Confession, die erste von Propst von der Launitz, die zweite von Pastor Karl Fr. Kyber. Recensent Dr. K. K. Ulmann. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 5. Band, 1. und 2. Stück. Mitau, 1835. S. 86-121.

⁹ Seewald, P. Neubildungen und wenig bekannten Wörter aus dem „Baltijas Vēstnesis“. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 15. Band, 3. Stück. Mitau, 1874. S. 58-72.

¹⁰ Seewald, P. Technische Ausdrücke, die in einem juristisch verfaßten Gesinde-Verkaufs-Contracte vorkommen. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 15. Band, 3. Stück. Mitau, 1874. S. 73-75.

¹¹ Zeidler, P. J. W. A. Deutsche Wörter und Wortstämme in der lett. Sprache. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*, 16. Band, 1. Stück. Mitau, 1879. S. 1-81.

Nav iespējams iegūt pilnīgu latviešu terminoloģijas attīstības ainu, neizmantojot Latviešu literārās biedrības rakstu krājumos uzkrātos materiālus.

Raivis BIČEVSKIS

JOHANA GEORGA HĀMAŅA VALODAS FILOZOFIJA

Johans Georgs Hāmanis (1730–1788) ir Eiropas mēroga domātājs, kura intelektuālais mantojums ticis novērtēts tikai pēc viņa nāves. I. Kanta sarunbiedrs, J. G. Herdera skolotājs un garīgais mentors, J. V. Gētes, G. V. F. Hēgeļa, F. V. J. Šellinga, S. Kirkegora un romantiķu lasīts un cienīts autors, 20. gadsimta ģermānistikā un filozofijā no jauna atklāts tekstu meistars – šie apzīmējumi liecina, ka runa ir par neordināru un dziļu domātāju, kura ietekme un nozīme apsteigusi viņa laiku. Viens no romantisma teorētiķiem Frīdrihs Šlēgelis žurnāla „Vācu Muzejs” trešajā sējumā tekstā „Filozofs Hāmanis” (1813) izsakās, ka Hāmanis (salīdzinājumā ar sava laika rakstniekiem un domātājiem J. K. Lafāteru un G. E. Lesingu) ir „metafiziski daudz dziļāks. Pat Kants, es domāju, nenonāk līdz viņa dziļei.” Hāmanis „varbūt bijis oriģinālākais, noteikti vismaz viens no dziļākajiem un gudrākajiem [rakstniekiem], ko Vācijā radījis 18. gadsimts!”. Ja uz Hāmani palūkojam modernitātes (18.–20. gs.) laikmeta pētniecības perspektīvā, tad jākonstatē, ka kopš 19. gadsimta vidus Hāmanis ir ticis galvenokārt uzskatīts par apgaismības kritiķi. Šo pozīciju Hāmaņa pētniecības klasiskajā darbā „Hāmanis un apgaismība” pauda ģermānists Rūdolfs Ungers (1876–1942). Mūsdienu pētījumu gaismā Hāmanis var tikt uzlūkots arī kā apgaismības paškritikas autors, kam daudz kopīga ar 20. gadsimta meklējumiem filozofijā, literatūrā un teoloģijā.

Par Hāmani un viņa intelektuālo mantojumu atcerēties ir svarīgi arī tāpēc, ka nozīmīgi viņa dzīves gadi pāriet Latvijas kultūras telpā: laika periodā no 1752. līdz 1767. gadam Hāmanis vairākas reizes uzturas tā laika Vidzemē un Kurzemes hercogistē: Rīgā, Ķieģeļmuižā pie Valmieras, Jelgavā un Zaļajā muižā (Zaļeniekos). Tāpēc šodien, rakstot par Hāmani, mēs godājam izcilu domātāju un rakstnieku, kura domu pasaule top ne tikai dzimtajā Kēnigsbergā, bet arī Latvijas kultūrtel-

pā. Turklāt laiks, ko Hāmanis pavada sarunās ar Herderu Rīgā un Kurzemē, top par abu filozofisko „pavasari” – „otro piedzimšanu”. Par Hāmaņa un Herdera draudzību Hāmaņa biogrāfs Jozefs Nādlers (1884–1963) izsakās, ka tā bijusi „garīgi auglīgākā un varbūt pati dižākā draudzība, kādu vien mēs zinām 18. gadsimtā”. No tās raisās Herdera dabas un cilvēces filozofija – dižais veikums, kas bijis iespējams uz Hāmaņa domas par valodu fona. Hāmaņa valodas filozofija ir ne tikai romantisma un dzīves filozofijas (Diltejs) rosinātāja; tai paralēles var atrast arī mūsdienu fenomenoloģijā, hermeneitiskajā filozofijā un 21. gadsimta sākuma zinātņu rosinātajās diskusijās. Šo domu – Hāmaņa valodas filozofiju – iecerēts ieskicēt referātā. Galvenā uzmanība tiks pievērsta juteklības, dabas un valodas satuvinājumam viņa darbos. Aiz cilvēku valodas (kultūras) paveras dabas valodas plašums. Dabas valoda ir primāri ir dota un uztverama jutekliski. Šī konstelācija izrādās ārkārtīgi ietekmīga, un to tālāk izvērsē un attīsta romantisma un kultūrkritikas autori 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē.

Harald BICHLMEIER

**WRITING GERMAN WITH ARABIC SCRIPT IN CA. 1590
AND IN 1916 DICTIONARY – A COMPARISON**

It is a quite little known fact that also German can contribute to Aljamiado literature, i.e. to literature written in Arabic script in languages, for which normally Arabic script is not being used. Well known is the use of Arabic script for Spanish in the Middle Ages, for Bosnian beginning from the 16th century and for Byelorussian from the 17th–18th centuries onwards.

In the talk two specimens of German texts written in Arabic script will be compared: an anonymous manuscript from ca. 1590 containing texts in Arabic, Persian, Ottoman-Turkish, Bosnian, Latin, Hungarian and German, all written in Arabic letters and presumably all written down according to an oral presentation; and a versified Ottoman-Turkish-German dictionary, printed in 1916, based on the standard German forms of the time.

The 16th century manuscript shows that the anonymous author/writer was well aware of the specifics of the single languages and of the possibilities of the traditional Arabic script: short and long vowels tend to be written in different ways, their qualities are also kept apart quite well; at least for the German texts even the dialect of the speaker who was the source for the texts could be found out. This was not possible for the Bosnian texts, however, as they show a weird mixture of dialects, most probably never spoken in that way anywhere, nor for the Hungarian texts, because the differentiation of Hungarian dialects is rather minimal.

On the other hand, the author of the 1916 dictionary *Almanja tubfe* ('German Gift'), Šerefeddin Paša, used a way of writing the German words which lagged clearly behind the possibilities of the Arabic script and even the standards used by the Ottomans for writing Turkish at the time. The German words are given both in Gothic and

in Arabic script, in Arabic script within the versified text, and in (the original) Gothic script just below its respective transcription. There is no distinction of vowel length; the writing is neither completely phonetic nor completely phonologic (e.g. initial Germ. <s- > /z-/ is mostly rendered as <z- > in Arabic); and typos in German words are faithfully rendered in the transcription. The dictionary gives the impression of a rather quickly done book, maybe with the intention to make some money out of the Ottoman-German alliance in World War I.

The only common trait of both attempts at writing German with Arabic script is that they both did not succeed in making up a coherent system – even less an ideal system with a 1:1 – relation between phoneme and grapheme. But interestingly, the author/writer of the ca. 1590 manuscript clearly betrays a more in depth understanding of German phonology and/or phonetics than Šerefeddin Paša in 1916.

Anželika GAIDIENĖ, Danutė LIUTKEVIČIENĖ

**GĖLĖS SAMPRATA REMIANTIS DABARTINĖS
LIETUVIŲ KALBOS TEKSTYNU**

Šio tyrimo objektas yra žodžio *gėlė* vartoseną *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>). Tyrimo tikslas – iširti žodžio *gėlė* semantiką dabartinėje rašto kalboje ir pateikti pasiūlymų dėl šio žodžio apibrėžties reikšmių skyrimo ir formulavimo aiškinamajame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*.

Ištyrus DLKT duomenis paaiškėjo, kad *gėlės* samprata lietuvių kalboje nėra nusistovėjusi. Išryškėjo diametraliai priešingos nuostatos. Remiantis vienais duomenimis būtų galima teigti, kad *gėlė* nėra ‘dekoratyvus augalas’, ‘žolynas’, ‘vijoklis’, ‘kaktusas’ ar ‘krūmas’. Remiantis kitais duomenis *gėlė* yra ‘žolinis augalas’, ‘dekoratyvus augalas’, ‘vijoklis’, ‘kaktusas’, ‘vandens augalas’, ‘puskrūmis’, ‘krūmas’. Pažymėtina, kad tokie priešaringi duomenys gauti iš tų pačių šaltinių.

Tyrimo metu buvo siekta nustatyti, kokie *gėlės* požymiai yra tipiškiausi. Atliktos apklausos parodė, kad *gėlė* dažniausiai atpažįstama pagal tipiškiausią išorinį požymį – ‘žiedą’, tai žydintis augalas.

Atliekant tyrimą taip pat rūpėjo išsiaiškinti, ar *gėlė* yra tik žydintis augalas, ar *gėlė* yra tiesiog dekoratyvus augalas, nebūtinai turintis (akivaizdžiai matomą) žiedą, bet išsiskiriantis, pavyzdžiui, gražiais lapais. Iš vieno pavyzdžių galima spręsti, kad *gėlė* būtinai turi turėti (išsiskiriantį) žiedą, iš kitų – kad žiedas visai nebūtinus, svarbu, kad *gėlė* vadinamas augalas būtų dekoratyvus, pavyzdžiui, turėtų puošnius lapus, taigi ‘lapai’ irgi yra tipiškas *gėlės* požymis. Tokios priešaringos nuomonės rodo, kad suvokimas, kas yra *gėlė*, žmonių sąmonėje nėra nusistovėjęs.

Kiti tipiški *gėlės* požymiai yra ‘stiebas’ ir ‘kvapas’. DLKT pavyzdžiai rodo, kad yra svarbi ir *gėlių* paskirtis – *gėles* galima dovanoti, jomis galima puošti namus ir išreikšti pagarbą.

Išanalizavus DLTK medžiagą galima konstatuoti, kad lietuvių kalboje žodis *gėlė* turi tris reikšmes: ‘gėlės kaip augalo’, ‘gėlės kaip augalo dalies’ ir ‘žiedo’. Buvo pasiūlytos tokios šio žodžio reikšmių apibrėžtys BŽ: 1. nedidelis laukinis, darželių ar namuose auginamas žydintis arba turintis puošnius lapus augalas, neretai pasižymintis maloniu kvapu; 2. šio augalo žiedas su stiebu, skirtas dovanoti, išreikšti pagarbą, puošti namus ar pan.; 3. šio augalo žiedas. Taip pat buvo išskirtas trečios *gėlės* reikšmės atspalvis – šis augalas, turintis tam tikros spalvos žiedą.

Aurelija GRITĖNIENĖ

PARTIZANO SAMPRATA „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE“ IR JO KARTOTEKOSĖ

„Lietuvių kalbos žodyne“, jo pagrindinėje ir papildymų kartotekose rasta daugiau nei 300 iliustracinių sakinių su žodžiu *partizanas* ir jo sinonimais (*banditas, girinis, kerūminis, miškinis, miškininkas, naktinis, žaliukas*). Pranešime analizuojama labai konkreti vietos ir laiko apibrėžta figūra – pokario Lietuvos partizanas, t. y. 1944–1953 m. Lietuvoje vykusios partizaninės kovos prieš Sovietų Sąjungos valdžią dalyvis: tiriama iliustracinių sakinių semantika ir žiūrima, kaip pokario partizanas žodyne ir jo kartotekose yra konceptualizuojamas ir kategorizuojamas. Tyrimas atliekamas taikant Liublino etnolingvistikos konceptų analizės metodus. Žiūrima, kokie PARTIZANO koncepto požymiai yra prototipiniai, kokia galėtų būti *partizano* kognityvinė apibrėžtis.

Atrinkti iliustraciniai pavyzdžiai rodo, kad apibūdinant Lietuvos pokario partizaną būtina kalbėti apie partizanų:

- kovos vietą ir laiką,
- ryšį su artimaisiais ir išoriniu pasauliu,
- partizanų ir jų rėmėjų laukusias bausmes,
- partizanavimo mastą,
- partizanų veiklą ir jos vertinimą,
- partizanų mirtį.

Išanalizavus iliustracinius sakinius su leksema *partizanas* ir jos sinonimais, pranešimo pabaigoje suformuluojama kognityvinė *partizano* apibrėžtis.

Lietuvos partizanas – pokario Lietuvoje vykusios partizaninės kovos prieš Sovietų Sąjungos valdžią dalyvis. Nuo priešų partizanai slėpdavosi ir gindavosi bunkeriuose. Istorinis kovos laikas dažniausiai nusakomas prielinksnine konstrukcija *po karo*. Paros laikas, kada prasideda aktyvi partizanų veikla, – naktis. Partizanavo dažniausiai

jauni vyrai. Ryši su išoriniu pasauliu jie palaikydavo per ryšininkus ir rėmėjus kaimuose. Žmonės partizanų bijojo, tačiau juos į savo namus įsileisdavo, duodavo jiems maisto, drabužių, dalindavosi su jais svarbia informacija. Už partizanavimą ar jo rėmimą sovietinė valdžia griežtai bausdavo. Pokario metais miškuose buvo labai daug partizanų. Daug jų buvo išgaudyta, sušaudyta. Partizano dalia sunki. Partizanai dažniausiai žūdavo susirėmimuose su stribais arba patys susisprogdindavo bunkeriuose. Po mirties lavonai būdavo niekinami. Iliustraciniai žodyno sakiniai rodo, kad partizanų veikla vertinama dvejopai: tai teisybės ieškotojai, to meto neoficiali valdžia, tačiau žmonių atmintyje dar gyvi prisiminimai apie partizanų plėšikavimus, nužudytus žmones, nepamirštas jų žiaurumas, smurtas. Žodyno iliustracijos rodo, kad neretai žudydavo ir plėšdavo ne patys partizanai, o prisidengę jų vardu. Sovietinio režimo laikais rašytuose žodyno tomuose ir tuo metu užrašytuose žodyno kortelėse regimas akivaizdus neigiamas pokario partizaninės veiklos vertinimas.

Anita HELVIGA

TROPU SKAIDROJUMS STILISTIKĀ, LEKSIKOGRĀFIJĀ, LĪTERATŪRZINĀTNĒ

Tropu lietojums valodā rada jaunus vārdu savienojumus, veido jaunas vārdu nozīmes un nozīmju papildkomponentus, bagātina valodu, akcentē runātāja vai rakstītāja attieksmi (arī vērtējumu) pret attēlojamo parādību/tēlu. Tropu lietojums un nozīmīgums ir skatāms ne tikai tādos emocionāli ekspresīvos stilos kā svinīgais, sirsnīgais, humoristiskais, ironiskais, satīriskais stils, bet arī gandrīz visos funkcionālajos stilos: publicistiskajā, sarunvalodas, vienkāršrunas, daiļliteratūras, arī populārzinātniskajā stilā. Tādējādi tropi kā spilgts un ietekmīgs mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis ir pazīstams valodas instruments, kas attiecināms uz stilistiku, retoriku, valodas kultūru, pragmatiku, komunikāciju, sociolingvistiku un, protams, arī uz literatūrzinātni. Terminiem, kurus lieto dažādās nozarēs, apakšnozarēs un saskarno zarēs, nereti veidojas atšķirīga izpratne, jo mazinās vai pat zūd saistība ar stingru jēdzienisko sistēmu.

Stilistikā par tropiem tradicionāli uzskata pārnestā nozīmē lietu vārdu vai tēlainu izteicienu (Rozenbergs 1995: 130). Taču ne katrā pārnestā nozīmē ir uzskatāma par tropu. Tropu galvenā pazīme ir oriģinalitāte, neparastums, izteiksmes svaigums, kas ir grūti izmērāms ar konkrētiem kritērijiem, tādēļ vēl jo vairāk nepieciešama skaidra un vienota jēdzieniskā izpratne. Šādas izpratnes veidošanā galvenā vērtība jāpiešķir saskaņotiem terminu skaidrojumiem nozares speciālajos tekstos un leksikogrāfiskajos (arī terminogrāfiskajos) izdevumos.

Par galvenajiem tropu veidiem stilistikā uzskata metaforu, metonīmiju, personifikāciju, alegoriju, simbolu, perifrāzi un hiperbolu (Rozenbergs 1995: 130; Rozenbergs 2004: 150).

Literatūrzinātnē tropi tiek skaidroti kā dzejiskās izteiksmes paņēmieni vārdu vai izteicienu lietot pārnestā nozīmē, tā pamatā ir divu kaut kādā ziņā savstarpēji saistītu parādību satuvinājums, ar vienu

parādību paskaidrojot otru, tādējādi radot par to spilgtu priekšstatu (ĪLTV: 250). Apzīmējot un raksturojot kādu parādību vai tēlu ar tropa palīdzību, veidojas asociācija ar divējādām nozīmēm: saglabājot vārda pamatnozīmi un pievienojot tropa radīto papildnozīmi. Starp abām šīm nozīmēm veidojas īpaša attieksme, kas rada emocionalitāti, zemitēkstu, daudz balsību, jaunus priekšstatus, valodas iedarbīgumu.

Literatūrzinātnē pie tropiem pieskaita metaforu, metonīmiņu, sinekdohu, salīdzinājumu, paralēlismu, alegoriju, personifikāciju (Kursīte 2002: 420), taču nozares teorētiskajā literatūrā parādās arī citi tropu veidi: simbols, perifrāze, hiperbola, litota, humors, ironija, satīra, sarkasms, parodija (Valeinis 1961 u. c.). Dažkārt tiek nošķirti vienkāršie tropi (salīdzinājums, epiteti) un komplicētie tropi (metafora, metonīmija, sinekdoha, alegorija, ironija, hiperbola, litota, perifrāze) (ĪLTV: 250), bet citkārt epitetu un salīdzinājumu pie tropiem nemaz nepieskaita (Valeinis 1978; Dombrovska, Sirsone 1966). Folkloristikā kā tropi apskatīti arī eifēmismi, paralēlismi (Ozols 1961).

Daudz tropu nosaukumu ir ietverti latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un svešvārdu vārdnīcās, taču šādās vispārlietojamās leksikas vārdnīcās terminoloģiskajos šķirkļos ir vērojams nekonsekventums gan šķirkļa veidojumā, gan termina nozīmes skaidrojumā, gan terminoloģiskās leksikas marķējumā.

Arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (VPSV) ne visi tropu veidi tiek skaidroti kā tropi, ir izmantoti arī apzīmējumi *nozīmes pārnese, teiciens, stilistisks paņēmieni, stilistiska figūra* u. c., tas neveicina precīzas terminoloģijas izpratni un lietošanu.

Literatūra

Dombrovska, Sirsone 1966 – Dombrovska, Margrieta; Sirsone, Skaidrīte. *Latviešu dzeja*. Rīga: Zinātne, 1966.

ĪLTV – *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. L. Timofejevs, N. Ven-grovs. Tulk. J. Osmanis. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.

Kursīte 2002 – Kursīte, Janīna. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 2002.

Ozols 1961 – Ozols, Arturs. *Latviešu tautsudziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.

Rozenbergs 1995 – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.

Rozenbergs 2004 – Rozenbergs, Jānis. *The Stylistics of Latvian*. Transl. by Trevor G. Fennell. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2004.

Valeinis 1961 – Valeinis, Vitolds. *Poētika. Daiļdarba elementi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.

Valeinis 1978 – Valeinis, Vitolds. *Ievads literatūras zinātnē*. Rīga: Zvaigzne, 1978.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujīņa. Rīga: Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Юрий ХРАМОВ

К ЭТИМОЛОГИИ НЕКОТОРЫХ НАЗВАНИЙ *RUBUS CHAMAEMORUS L.* В БАЛТО- СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Латыш. *lācene* имеет вполне прозрачную этимологию и соотносится с такими примерами из русских говоров, как *медвежатник* ‘морозика приземистая *Rubus chamaemorus L.*’ (Гвер.) (СРНГ 18: 64–68), *медвежатник*, *медвежатница* (Ср. Приобье) ‘морозика приземистая *Rubus chamaemorus L.*’: ‘Медвежатница потому, что эту ягоду любят медведи’ (Колпащ. Том.) (Арьянова 2: 51).

В отличие от латыш., русск. *морозика* однозначно не этимологизируется. Нами уже предпринималась попытка объяснения этого слова (Храмов 2018: 473–478), здесь же мы приведём дополнительные аргументы.

Вопреки практически общепринятой финно-угорской версии происхождения русск. *морозика*, мы вернулись к собственно славянской этимологизации этого слова и обратили внимание на его многовариантность (в плане формы) в народных говорах русского и других восточнославянских языков.

Также в своём исследовании мы предложили вариант, связанный с обоснованием мотивации названия растения как северной ягоды или растения, подвергающегося весенним заморозкам: *морозка* → *морозка* → *морозика* (любопытно, что еще В. Даль рядом с формой *морозика* указал возможный вариант *морозка* (Даль 2: 911), *морозика* – холодостойкое растение, низкая урожайность которого объясняется тем, что оно рано цветет и часто повреждается весенними заморозками (Игнатенко 1991: 39–40). В связи с таким осмыслением названия *морозика* стоит обратить внимание на укр. диал. *мороз* ‘морозостійкі квіти; напр., айстра верболиста; *Aster salicifolius*’ (Аркушин 2000: 320), укр. диал. *мороз* ‘раст. *Colchium autumnale L.*, безвременник осен-

ний' (Лисенко 1974: 128), русск. диал. *морóзовик* 'осенний гриб', русск. диал. *морозы́ль* 'белые флоксы' [ССГ: 109], диал. *морóз* 'раст. Портулак крупноцветный, *Portulaca grandiflora*' [БТСДК: 287]. Любопытно, что *морошка* – это еще название других растений, распространенных на Севере: *Rubus arcticus* L. (княженика) и *Maianthemum bifolium* (майник двулистный) (СРНГ 18: 277).

То, что *морошка* может быть связано с *мороз*, подтверждается одной из версий толкования русск. *штаны*. По Ю. В. Откупщикovu, *штаны* из *станы* (Откупщиков 2001: 162–167), а переход *с* в *ш* объясняется тем, что в псковских говорах, где засвидетельствована форма *стани*, наблюдается взаимная замена букв *ш* и *с* (Соболевский 1907: 36).

В имеющем большое значение для изучения истории русского языка словаре М. Ридли встречаются формы *мороска* 'a kind of red berry' и *моруськ ягодь* 'atut, morus celsi' (Ridley 1996: 221, 508). В словаре Р. Джемса находим форму *moroska* с шепелявым *с*' (Ларин 1959: 49, 71).

Словари

Аркушин 2000 – Аркушин, Г. *Словник західнополіських говірок*. Т. 1. Луцьк: Вежа, 2000.

Арьянова 2 – Арьянова, В. Г. *Словарь фитонимов Среднего Приобья*. Томск: Изд-во Том. гос. пед. ун-та, 2006–2008. Т. 1-3.

БТСДК – *Большой толковый словарь донского казачества*. Москва: Русские словари–Астрель–АСТ, 2003.

Даль 2 – Даль, В. И. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Издание 3-е. Санкт-Петербург–Москва: Т-во М. О. Вольф, 1903–1909.

Ларин 1959 – Ларин, Б. А. *Русско-английский словарь-дневник Ричарда Джемса (1618–1619)*. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1959.

Лисенко 1974 – Лисенко, П. С. *Словник поліських говорів*. Київ: Наукова думка, 1974.

СРНГ – *Словарь русских народных говоров*. Москва; Ленинград; Санкт-Петербург: Наука, 1965–. Вып. 1–.

ССГ – *Словарь смоленских говоров*. Вып. 6. Смоленск: Изд-во Смоленского гос. пед. института, 1993.

Ridley 1996 – Stone, G. (ed). *A Dictionary of the Vulgar Russe Tongue: attributed to Mark Ridley*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1996.

Литература

Игнатенко 1991 – Игнатенко, М. М. *Ягоды наших лесов*. Ленинград: Лениздат, 1991.

Откупщиков 2001 – Откупщиков, Ю. В. *Очерки по этимологии*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2001.

Соболевский 1907 – Соболевский, А. И. *Лекции по истории русского языка*. 4-е изд. Москва: Университетская типография, Страстной бульвар, 1907.

Храмов 2018 – Храмов, Ю. В. К этимологии русского *морозика* „*Rubus chamaemorus*”. *Studia Russica XXVI*. Budapest, 2018. С. 473–478.

Zaiga IKERE

LATVIJAS FILOZOFI SAVĀS CĪNĀS UN GAITĀS (PĒC 1991. GADA) PAR FILOZOFIJAS ĪSTENO JĒGU UN ATBILSTOŠĀ TERMINA RAKSTĪBU

Cilvēka pasauli, viņa dzīvespasauli nosaka vēsturiskais laikmets, kurā viņš dzīvo, un valoda, kuru viņš lieto. Jau kopš Platona laikiem filozofi ir izteikuši pārspriedumus par valodas un domāšanas saistību. Gadsimtu gaitā par to izteikušies gan pagātnes, gan mūsdienu filozofi. Britu empīriskā virziena pārstāvis Džons Loks (1632–1704), piemēram, vārdus aplūko kā patvaļīgas zīmes, par ko cilvēki savstarpēji vienojušies kāda jēdziena apzīmēšanai (Locke 1948 [1690]: 203–206). Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Latvijas filozofi varēja brīvi pievērsties plašam filozofijas jautājumu lokam, ne tikai koncentrējoties uz marksisma-ļeņinisma virzienā apskatāmajām problēmām. Latviešu filozofu uzmanību piesaistīja arī jautājums par šīs zinātnes nozares apzīmējumu latviešu valodā, proti, izraisījās diskusija par to, vai terminu rakstīt kā *filosofija* vai *filozofija*. Izmainot termina rakstības formu, filozofi centās iezīmēt tolaik šo tik kraso pavērsienu filozofijas satura izpratnē, no jauna akcentējot filozofijas kopš sengrieķu laikiem iedibināto īsteno jēgu kā esamības domāšanu. Cilvēkam piemīt duāla daba kā būtnei, kam jādzīvo starp kontrastiem – mūžīgo un laicīgo, bezgalīgo un galīgo, dzīvi un nāvi. Tad filozofija ir tā, kas palīdz šinī dzīves plūdamā saskatīt jēgu, ieraudzīt un saprast dzīves horizontus, baudīt estētisku prieku un tiekties uz morālisku skaidrību, un izjust šo cilvēcisko pasaulē-būšanu (*being-in the-world*) vienotībā ar pasauli, Visu. „Filosofija dod specifiskas zināšanas, rosinot domas par esamību, jēgu, izziņu un saprašanu un māca par vērtībām” – tā apgalvo M. Kūle (Kūle 2016: 73).

Uzsverot savu norobežošanos no marksisma-ļeņinisma ar tā šķiru cīņas konceptu, Latvijas filozofi, cenšoties no jauna atdzimdināt tās īsteno jēgu, uzskatīja, ka termins filozofijas jēdziena apzīmēšanai

latviski atveidojams pēc etimoloģiskā principa. Sākot ar 90. gadiem, daļa filozofu iestājās par termina rakstību ar „s”, valodniekiem aizstāvot latviešu valodniecībā iedibināto svešvārdu atveidojuma normu un rakstot šo vārdu ar „z”, ievērojot to, ka starp diviem patskaņiem nebalsīgais līdzskanis ir balsīgs. Tomēr jāpiezīmē, ka šādai fonētiskai likumībai nav sistēmas rakstura (Skujiņa 2002: 68). Iemesli, kādēļ daļa filozofu un valodnieku joprojām nav vienojušies par šī termina vienveida rakstību, ir dažādi. Viens no tiem – vai vārdu var uzskatīt par enkrātiskās vai akrātiskās valodas (sk. Kūle 2006: 279–301) jēdzienu un terminu? Vēl viens no skaidrojumiem varētu būt tas, ka un kā šī parādība tiek traktēta no semiotiskā aspekta. R. Jakobsons uzskata, ka tekstu radišana un interpretēšana ir atkarīga no kodiem jeb konvencijām (Jakobson 1971: 570–579). Zīmes nozīme ir atkarīga no koda, kurā to lieto. Kods ir ietvars, kurā zīme iegūst jēgu. Pastāv sociālais, tekstuālais un interpretatīvais kods (sk. Chandler 2002: 147–165). No semiotiskā viedokļa raugoties, valodniekiem termina interpretācija piederas pie sociālā koda, bet filozofu skatījumā tas ir interpretatīvā koda piederums. Šodien joprojām aktuāli ir abi skatījumi.

Literatūra

Chandler 2002 – Chandler, Daniel. *Semiotics: the Basics*. London: Routledge, 2002.

Jakobson 1971 – Jakobson, Roman. *Selected Writings*, vol. 2. The Hague: Mouton, 1971.

Kūle 2006 – Kūle, Maija. *Eirodzīve. Formas, principi, izjūtas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016.

Kūle 2016 – Kūle, Maija. *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2016.

Locke 1948 [1690] – Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*. London: J.M. Dent & Sons LTD.; New York: E.P. Dutton & Co. INC, 1948 [1690].

Skujiņa 2002 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: LVI, 2002.

Armands KOCIŅŠ, Aleksandrs ROGAČOVŠ

VERBU SEMANTIKAS ĪPATNĪBAS SIBĪRIJAS LATGALIEŠU RUNĀ (PĒC 2017.–2018. GAĀDA EKSPEDĪCIJU MATERIĀLIEM)

Latviešu kopienų palielināšanās citās ES valstīs mudina pētīt valodu lietojuma problemātiku Rietumu diasporā, kas vienlaikus aktualizē vajadzību pēc plašāka salīdzinošā materiāla. Šim nolūkam var noderēt arī Austrumu diasporā dzīvojošo tautiešu valodas analīze. Abos teritoriālajos virzienos veiktās izpētes atziņu iespējamo sastātāmību pastiprina apstākļi, ka 21. gs. izceļotājiem uz Rietumiem un 19.–20. gs. mijas izceļotājiem uz Austrumiem ir bijuši līdzīgi sociālekonomiskie emigrēšanas motīvi (sk. Levina 2010: 8–11; Kursīte 2011: 17 u. c.).

Referātā analizēti darbības vārdi tajā latviešu valodas formā, kuru vairāk nekā pirms 100 gadiem no Latgales uz Sibīriju izceļojušie latgalisko izlokšņu pārstāvji diasporas apstākļos ir saglabājuši mutvārdu saziņas veidā un nodevuši tālāk pēctečiem. Izmantojot 2017.–2018. gadā dažādās latgaliešu apdzīvotajās vietās (Tomskas, Kemerovas, Novosibirskas apgabalā un Krasnojarskas novadā) veikto ekspedīciju materiālus, iespējams aktualizēt jautājumu par Sibīrijas latgaliešu leksiskās struktūras statikas un dinamikas identificēšanu.

Līdz šim Sibīrijas latgaliešu izlokšnes vairāk aplūkotas sociolingvistiskā aspektā (Brolīšs 2000; Андронов, Лейкума 2006; Levina 2010; Zute 2010; Kursīte 2011; Stafecka 2011a u. c.), nedaudz pētīta onomastika (Leikuma 2008). Ekspedīciju materiāls no diviem Sibīrijas latgaliešu ciemiem – Saharņojes (Krasnojarskas nov.) un Timofejevkas (Novosibirskas apg.) – dokumentēts pēc tradicionālā izlokšņu apraksta principa (Zute 2008; Stafecka 2011a). Semantiski analizētas Timofejevkas leksikas īpatnības (Stafecka 2011b), taču trūkst līdzīga pārskata par citām Sibīrijas vietām. Nav pētījumu par latgaliešu runāto valodu Tomskas un Kemerovas apgabalā.

Verbi kā viena no plašākajām un valodas sistēmā nozīmīgākajām vārdsķirām ir reprezentatīvs izpētes objekts, lai gūtu padziļinātu priekšstatu par vārdu krājuma funkcionēšanas procesiem diasporā. Mūsdienās Sibīrijas latgaliešu runa pastāv daļēji saglabātā, daļēji asimilētā formā (ar krievisko formu piejaukumu, it īpaši leksikā), tomēr pietiekami daudzi valodas pratēji latviski vēl runā samērā brīvi. Unikāls ir fakts, ka vairumam Sibīrijas latgaliešu bijusi minimāla vai pat gluži nekāda saskare ar vidus dialektu un latviešu literāro valodu, un viņi parasti nesaprot teikumus ar tādiem vārdiem kā *apnikt, atcerēties, iegaumēt, izķust, jautāt, mēģināt, nākt, nogurt, nogaršot, pažaudēt, pierast, skatīties* u. tml., neatkarīgi no to fonētiskās reprezentācijas. Daudznozīmīgo leksēmu *dareit, dāguoduot/īguoduot, pīminēt, laistīs, raudzeit* u. c. semantisko paradigmu ir lietderīgi aplūkot kompleksi, apvienojot strukturāli semantisko un kognitīvo pieeju (sal. Kuplā 2014: 87).

Kolonijās, ko veidojuši izceļotāji no Dienvidlatgales un Rietumlatgales, kur verba *strādāt* vietā lieto *dareit* un verba *slimot* vietā – *vaidēt*, šādas nozīmes konsekventi saglabātas. Iteratīvās nozīmes vārdiem *braukalēt, staigalēt, juozdeit, lākuļnot* ir skaidras funkcionālās robežas, saistījumā tos parasti neaizstāj ar atbilstošajiem vārdiem *braukt, iet, jāt, lekt*, kuriem darbības atkārtotāšanās sēmas nav. Piemēram, nozīmi ‘katru svētdienu’ gāja uz baznīcu’ apskatāmajās izloksnēs izsaka ar vārdkopu *staigalēja da bazņeicai*. Nozīmi ‘vienreiz bija aizbraukusi uz Latviju’ formulē kā *braukalēja iz Latviju*, t. i., ‘aizbrauca un atbrauca atpakaļ’.

Interesi piesaista darbības vārdu prefiksācijas semantika. Priedēkli *at-* apskatāmajās izloksnēs lieto ne tikai tajās nozīmēs, kas minētas akadēmiskajā „Latviešu valodas gramatikā” (LVG: 280), bet arī raksturojot ilgtermiņa darbību, procesu (*mienesi atgulieju bolņnicā; draudzīnis jau nūmyra, es aiz vysu atdzēivnošū*; sal. arī Reķēna 2008: 295), tā veidojas zināma opozīcija ar īslaicīgās darbības sēmu, ko ietver priedēklis *pa-*. Kognitīvi pētāma būtu verbu *atlikt* un *palikt* nozīmju nošķiršana, jo Sibīrijā sastopams arī šāds Latgalē nefiksēts saistījums: *dāls muns nūbrauce, es vīna pošā atlyku; vīna ite Malināukā atlyka vēļ, kurei muok olu taisēit; muote skaitēja, gruomotys beja pi juos, daža pi mane nazķur atlyka vēļ*. Priedēkļa *aiz-* attālināšanās nozīme, kas „Latviešu valodas gramatikā” (LVG: 279) minēta kā pati pirmā, Sibīrijas latgaliešiem nav

raksturīga. Vienīgi izceļotāji no Rietumlatgales to pazīst kā sekundāro variantu. Parasti šādā nozīmē lieto priedēkli *nuo-* (*jis vins tān dzēivoj, bērni nūbraukēši, bejom nūbraukēš gostūs, zņūts beja nūveds, iz mašinis nūbraucem*). Savukārt vārdiem *aizbraukēt, aizvest* u. tml. būtiskie semantiskie elementi ir ‘virzīties aiz kā’ vai ‘virzīties, kaut kur iegriežoties’. Līdzīgs lietojums tipisks Latgales izlokšņu senākajos pierakstos un lietuviešu valodai. Verbu *aizsūtīt, nosūtīt* vietā Sibīrijas latgalieši lieto *pasūteit*, bet verba *pasūtīt* vietā – *aizsaceit*. Šie prefiksācijas modeļi sakrīt ne tikai ar slāvu valodām, bet arī ar lietuviešu valodu un varētu būt mantoti (sal. *aizrunāt vietu*).

Literatūra

Андронов, Лейкума 2006 – Андронов, Алексей, Лейкума, Лидия. Латыши и латгалыцы Сибири: язык и культура. *Балто-славянские исследования*, XVII. Сборник научных трудов. Москва: Индрик, 2006. С. 470–482.

Brolīšs 2000 – Brolīšs, Jāzeps. *Latgales latviešu likteņi Sibīrijā*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 2000.

Kuplā 2014 – Kuplā, Ieva. Kompleksa pieeja daudznozīmīga verba semantiskās struktūras analizē. *Valoda: Nozīme un forma*. 4. Kategoriju robežas gramatikā. Sast. un red.: A. Kalnača, I. Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 77.–92. lpp.

Kursīte 2011 – Kursīte, Janīna. Latvieši Sibīrijā: ieskats izceļošanas problemātikā. *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka*. Sast.: A. Lielbārdis. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 17.–26. lpp.

Levina 2010 – Levina, Olga. *Jepisejas labā krasta latgaliešu ciemi: iedzīvotāji un valoda*. maģistra darbs. Zin. vad. asoc. prof. L. Leikuma. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010.

LVG – Latviešu valodas gramatika. Autori: I. Auziņa, I. Breņķe, J. Grigorjevs, I. Indričāne, B. Ivulāne, A. Kalnača, L. Lauze, I. Lokmane, D. Markus, D. Nītiņa, G. Smiltņiece, B. Valkovska, A. Vulāne. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

Reķēna 2008 – Reķēna, Antoņina. *Raksti valodniecībā*. I daļa. Liepāja: Liepājas Universitātes izdevniecība LiePA, 2008.

Stafecka 2011a – Stafecka, Anna. Aizden mani, kur zeme...: latviešu valoda Sibīrijas Timofejevkā. *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka*. Sast.: A. Lielbārdis. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 49.–66. lpp.

Stafecka 2011b – Stafecka, Anna. Tīmofejevka īpatnējās leksikas vārdnīca. *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Tīmofejevka*. Sast.: A. Lielbārdis. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 157.–172. lpp.

Zute 2010 – Zute, Kristīne. *Latgales centrālo izloksņu apgabala ieceļotāji Sibīrijā: sociolingvistiskais aspekts*: maģistra darbs. Zin. vad. asoc. prof. L. Leikuma. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010.

Nadežda KOPOLOVECA

NEATKARĪBAS TĒLS LATVIJAS UN ČEHIJAS POLITISKAJĀ DISKURSĀ

Valstiskās neatkarības simtgades kontekstā Latviju un Čehiju vieno ne tikai neatkarības pasludināšanas dienu īsais starplaiks (1918. gada 28. oktobris un 1918. gada 18. novembris), bet arī līdzīgā politiskā attīstība un tie vēsturiskie notikumi, kas abu valstu tālāko attīstību ietekmēja visspēcīgāk.

Jēdziens 'tēls' iemieso daudzslāņainu, vispārīnātu tēlu, kas izveidojies konkrētas tautas apziņā vairāku gadu gaitā. Aktuālajos politiskajos tekstos katrs tēls atspoguļo to, kas konkrētā brīdī ir saprotams, pieņemams un novērtējams. Tādējādi dažādos diskursos rodas konkurence starp vienu un tā paša objekta uztverēm, veidojas dažādi tā tēli atkarībā no diskursīvās prakses, kas jau iepriekš nosaka patiesības un nepatiesības kritērijus. Politiskā diskursa galvenās īpatnības ir novērtēšana un ideoloģiskums, šā diskursa ietvaros jebkurš veidojamais tēls atkarīgs no tā, kas konkrētajā vidē ir aktuāls vienā vai citā brīdī.

Abos diskursos bieži metaforiski min neatkarības dienu kā jaunas valsts dzimšanas dienu (šajā gadījumā, protams, runa galvenokārt ir par politisku dzimšanas dienu). Atkarībā no tā, cik sen valsts ir radusies, to uzskata par jaunu, jauneklīgu, nobriedušu utt. Šādā veidā valsts tiek uztverta kā dzīvs organisms, ar saviem attīstības posmiem un neizbēgamu norietu un nāvi.

Latvijas politiskajam diskursam raksturīga pastāvīga vēršanās pie nacionālās valodas, nacionālās identitātes, nacionālās kultūras jautājumiem. Šie elementi tiek uzskatīti par Latvijas valsts būtiskākajām tautiskām vērtībām. Čehu diskursā šādi jautājumi vispār netiek izskatīti. Savukārt čehu politiķi savās runās bieži piemin tādas vērtības kā demokrātija, brīvība, patriotisms un patiesība.

Raksturīgākais čehu neatkarības tēla personificējums ir pastāvīga vēršanās pie ideāla politiķa tēla – pirmā Čehoslovākijas prezidenta

Tomāša Garika Masarika (*Tomáš Garrigue Masaryk*). Mūsdienu Čehijas Republika ir T. G. Masarika mantojums, pirmās republikas mantojums. T. G. Masariku bieži min „republikas dibinātāja” lomā. Jāatzīmē, ka Latvijas diskursā līdzīgu autoritāšu nav, un kopumā reta ir kādu konkrētu personību, politiķu piesaukšana.

Atlasītā materiāla veiktā analīze ļauj izdarīt secinājumus par to, ka tādi politiskā diskursa komponenti kā tipiskās metaforas, tautiskās vērtības, atsauces uz ideālu līderu tēliem, binārās opozīcijas daudz aktīvāk parāda sevi situācijās, kurās aktualizējas kāda sabiedrībai nozīmīga tēma, šī pētījuma gadījumā – simtgade kopš politiskas valsts dibināšanas.

Igors KOŠKINS

PAR SLĀVISMU ATSPUGUĻOJUMU LATVIEŠU LEKSIKOGRAFIJĀ

Analizējot slāvu aizguvumu atspoguļojumu latviešu leksikogrāfijā, sastopamies ar veselu virkni problēmjaudājumu (aizguvumu skaits, aizguvumu raksturojums kodificētās leksikas normas aspektā, aizguvumu cilmes un etimoloģizēšanas problēmas).

Svarīgi ir izvērtēt, cik lielā mērā izmantojams tā saucamais leksikogrāfiskais kritērijs slāvismu klasifikācijā. Latviešu valodā izdalāmas dažādas slāvu cilmes aizguvumu grupas: pie literārās valodas kodificētās normas piederošie slāvismi, dialektālie slāvismi, vecvārdi, sarunvalodas vai slenga aizguvumi u. c. Vairāki slāvismi funkciju ziņā ir gan dialektālie slāvismi, gan sarunvalodas barbarismi, gan arhaiskās leksikas elementi. Piemēram, mūsdienu normatīvajā vārdnīcā („Latviešu literārās valodas vārdnīca”), vēsturiskajās vārdnīcās, kā arī slenga vārdnīcā ievietoti slāvismi – latv. *kukņa* ‘virtuve’ < kr. *кухня*, poļu *kuchnia* vai latv. *burlaks* (novec.) ‘strūdzinieks, laivu vilcējs’, (sar., izl.) ‘laupītājs, slepkava; brutāls, varmācīgs cilvēks’ < kr. *бурлак* ‘laivu vilcējs; varmācīgs cilvēks’. Slāvismu salīdzinošā leksikogrāfiskā analīze ļauj spriest par aizguvumu nozīmju atšķirībām izloksnēs, sarunvalodā un standartvalodā, kā arī par aizguvumu atvasinātajām nozīmēm, kas nav sastopamas dēvējvalodā. Sal.: latv. *burlaks* izloksnēs sastopams arī nozīmē ‘slepkava’ (atšķirībā no kr. *бурлак* krievu izloksnēs), latviešu izlokšņu kartotēkā vārds minēts kā sinonīms tādiem vārdiem kā *slepkava*, *razbainieks*.

Slāvu cilmes aizguvumus, kas ir vecvārdi no mūsdienu literārās valodas viedokļa, atkarībā no tā, kā tie atspoguļoti dažādos leksikogrāfiskajos avotos, var iedalīt dažādās apakšgrupās. Pirmajā grupā ietilpst vecvārdi, kas nav atrodami mūsdienu leksikogrāfijā: piemēram, G. Manceļa vārdnīcā „Lettus” sastopamie vārdi – *gaspodīņš* ‘kungs; saimnieks’, *sāņi* ‘kamanas’ u. c. Otrajā grupā ietilpst

slāvu cilmes arhaismi, kas atrodami ne tikai vēsturiskajā vārdnīcā, bet arī mūsdienu literārās valodas vārdnīcā vai latviešu valodas slenga vārdnīcā. Piemēram, vārds *gaspaža* < skr. *госпожа* fiksēts J. Langija 1685. gada latviešu-vācu vārdnīcā (ar nozīmi ‘sieviete; kundze’) un O. Buša un V. Ernstsones „Latviešu valodas slenga vārdnīcā” (ar nozīmi ‘dižciltīga sieva; kundze; laulāta draudzene’). Rūsiem *wokšals* (*dzelzceļa stanzijas nams*) ‘stacija’ < kr. *вокзал* (*вокзал*), *tschina* ‘dienesta pakāpe, amats’ < kr. *чинь* (*чин*) ‘t. p.’ ievietoti K. Valdemāra vadībā sastādītajā un 1872. gadā Maskavā izdotajā krievu-latviešu-vācu vārdnīcā; savukārt vārds *čina* fiksēts „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” un minētajā „Latviešu valodas slenga vārdnīcā”, vārds *voķzals* ‘cietuma uzņemšanas nodaļa; daudzu cilvēku tukša pļāpāšana’ – kriminālvides žargonā vārdnīcā. Īpašā grupā ietilpst senie slāvismi, kas nav sastopami 17.–18. gadsimta latviešu vēsturiskajās vārdnīcās (vārds *grēda*).

Regīna KVAŠĪTE

LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU TERMINOGRĀFIJA: VALODNIECĪBAS TERMINU VĀRDNĪCAS

Terminogrāfija kā viens no leksikogrāfijas paveidiem ir nozīmīgs sastatāmo pētījumu avots. Līdz šim sastatāmajā aspektā aplūkotas latviešu un lietuviešu leksikogrāfijas paralēles (Baluodē 1999), kā arī abu valodu terminogrāfija kopumā (Kvašīte 2004). Referātā tiks analizētas latviešu un lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcas.

Latvijā valodniecības termini iekļauti jau pirmajā, 1922. gada *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā*, kurā apkopotas 19 tematiskās terminu grupas, tikai tiem „šajā vārdnīcā ierādīta pavisam neliela vieta (59 termini)” (Blinkena 2014: 388). Vēlāk, 1956. gadā, valodniecības terminu projektu (18. biļetenu) izdeva Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, taču plašāks to apkopojums ir divvirzienu – latviešu-krievu un krievu-latviešu – 1963. gada *Valodniecības terminu vārdnīca* (VTV; 2945 latviešu termini). Savukārt pirmā lietuviešu valodniecības terminu vārdnīca parādījās 1971. gadā ASV (LEG). Šajā tulkojošajā vārdnīcā apkopoti termini no apmēram 50 gadu laikā publicētajām grāmatām, mācību grāmatām un vārdnīcām, kā arī periodiskajiem izdevumiem. Lai gan sastādītāju mērķis nebija veidot normatīvo vārdnīcu un vērtēt terminus (daži ir atstāti angļu valodā) (LKTŽ: 49–50), tomēr tas ir „pirmais tāda veida izdevums lietuviešu valodniecībā” (Sabaliauskas 2012: 439). Lietuvā pirmais valodniecības terminu krājums parādījās pēc gandrīz 20 gadiem. Kazimiera Gaiveņa (*Kazimieras Gaivenis*) un Staša Keiņa (*Stasys Keinyš*) *Kalbotyros terminu žodynas* (KTŽ; ~1800 terminu) līdz šim ir vienīgā plašākā šīs nozares terminu vārdnīca. Latvijā jaunākais nozares terminogrāfijas avots – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* – nāca klajā 2007. gadā (VPSV; ~2000 terminu) (recenzija Lietuvas terminoloģijas izdevumā – sk. Kvašytē 2008). Savukārt Lietuvā par vienu no jaunākās terminoloģijas avotiem var uzskatīt lietuviešu valodas enciklopēdiju *Lietuvių kalbos enciklopedija*

(LKE), lai gan daļa terminu atbilstoši enciklopēdijas specifikai nav atrodamā kā šķirkļa termini. Jaunākie terminogrāfijas avoti, kuros iekļauts ne mazums valodniecības terminu, ir lingvodidaktikas terminu vārdnīcas, kuras parādījās gandrīz vienlaikus: Latvijā 2011. gadā (LTSV; 470 termini), bet Lietuvā 2012. gadā (LTŽ; 584 termini).

Lietuviešu un latviešu valodas valodniecības terminu pamatavoti KTŽ un VPSV atšķiras pēc apakšnozarēm, kuru termini iekļauti vārdnīcās, jo kopš 20. gs. 90. gadiem, kad parādījās KTŽ, metavaldoda ir nepārtraukti attīstījusies. 21. gs. pirmās desmitgades izdevumā VPSV iekļauts samērā daudz jaunu, piemēram, sociolingvistikas, onomastikas, terminoloģijas, teksta lingvistikas, tulkošanas teorijas u. tml. terminu. Lietuvā atsevišķu valodniecības apakšnozaru (fonētikas, fonoloģijas, leksikoloģijas, terminoloģijas, teksta lingvistikas, tulkošanas) terminiem veļtītas specializētas dažāda apjoma vārdnīcas vai rokasgrāmatas. Latviešu valodā arī ir izdoti vairāki metavaldodas krājumi, parasti kā mācību līdzekļi, piemēram, leksikoloģijas, morfēmikas un vārddarināšanas terminu vārdnīcas.

Pētījuma kontekstā jāmin, ka rakstā par latviešu un lietuviešu leksikogrāfijas paralēlēm ar nožēlu konstatēts speciālo terminu vārdnīcu, kuras apvienotu abas baltu valodas, trūkums, taču vismaz valodniecības terminu vārdnīca būtu ļoti noderīga, un apgalvots, ka tāda lietuviešu un latviešu terminu kartotēka esot jau sagatavota Latviešu valodas institūtā (Baluodē 1999: 11). Šajā sakarā minams arī Latvijas Zinātnes padomes pētnieciskās sadarbības projekts Nr.10.0007 *Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini* (2010–2013), kura ietvaros vienu no darbiem – lietuvisko atbilstmju pievienošanu VPSV terminiem – veikusi Laimute Balode, taču nav zināms, vai tie ir pieejami.

Par svarīgu virzienu baltu valodu terminogrāfijas attīstībā varētu uzskatīt vārdnīcu, kurās būtu apvienoti latviešu un lietuviešu (ne vien valodniecības, bet arī citu nozaru) termini, veidošanu un izdošanu. Savukārt latviešu un lietuviešu terminogrāfijas sastatījuma turpināšanu – par ieguldījumu sastatāmās terminoloģijas pētījumos.

Literatūra

Baluodē 1999 – Baluodē, L. Leksikografinēs paralelēs XX a. Latvijoje ir Lietuvoje. *Acta Baltica* '99. Kaunas: Aesti, 1999, p. 6–11.

Blinkena 2014 – Blinkena, A. Pirmā latviešu lingvistiskās terminoloģijas vārdnīca. *Caur vārdu birzi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014, 387.–393. lpp.

KTŽ – Gaivenis, K.; Keinys, S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Švieša, 1990.

Kvašīte 2004 – Kvašīte, R. Lietuviešu un latviešu terminogrāfijas jaunumi. *Valoda – 2004. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums, XIV. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds *Saule*, 2004, 121.–126. lpp.

Kvašytė 2008 – Kvašytė, R. Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca (rec.). *Terminologija* 15, 2008, p. 242–248.

LEG – *Lithuanian-English glossary of linguistic terminology* (by W. R. Schmalstieg and A. Klimas). [Philadelphia (Penn)]: Department of Slavic Languages, The Pennsylvania State University, 1971.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas. Red. V. Ambrasas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999 (2-as leid. 2008).

LKTŽ – Gaivenytė-Butler, J.; Keinys, S.; Noreikaitė, A. *Lietuvių kalbos terminų žodynai*. Anotuota 1900–2005 m. bibliografijos rodyklė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

LTSV – *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011.

LTŽ – Ramonienė M. et al. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

Sabaliauskas 2012 – Sabaliauskas, A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010 m.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

VTV – *Valodniecības terminu vārdnīca*. Sast. R. Grabis, Dz. Barbare, A. Bergmane. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.

ABREVIATŪRU LEKSIKALIZĒŠANĀS

Gramatizēšanās ir valodas leksiskās sistēmas elementu pāreja gramatiskajā sistēmā. (VPSV: 133–134) Šī procesa laikā vārdi no leksiskām vienībām kļūst par gramatiskām (galotnes vai vārdi). (Hickey 2001: 11)

Leksikalizēšanās ir valodas gramatiskās sistēmas elementu pāreja leksiskajā sistēmā. (Kalnača 2012: 5) Šī procesa laikā kāds afikss, vārdforma vai vārdu savienojums kļūst par atsevišķu vārdu vai tā ekvivalentu. (VPSV: 208) Atsevišķi vārdi valodā ir skaidrā pozīcijā vai tiek radīti atvasinot (derivatīvs process). (Hickey 2001: 10)

Mazāk leksisks → vairāk leksisks (Brington, Traugott 2005: 104). Tātad leksikalizēšanās procesā būtiska ir tieši valodas gramatiskā sistēma – tajā arī sākas leksēmu tapšana. Tieši atsevišķas vārdformas vai, retāk, afiksi ir tie, kas noteiktā kontekstuālā lietojumā atraujas no paradigmas vai vārdformas un iegūst leksēmas funkcijas. Tāpēc leksikalizēšanās shēma varētu būt interpretējama šādi:

morfoloģija → sintakse → diskurss

afikss → (klītika) → leksiska vienība (Kalnača 2012: 19)

nevārds (abreviatūra) → vārds → jēdziens

Termins *abreviatūra* pārņemts no itāļu valodas vārda *abbreviatura*, kam pamatā latīņu *abbreviare* ‘saīsināt’, *brevis* ‘īss’ (MLVV). Abreviatūra ir teksta vienības saīsinājums. Tā parasti tiek izmantota paralēli motivētājevārdam. Abreviatūras bieži lieto kā lokāmus vārdus. Nevārds kļūst par vārdu, tad vārds sāk apzīmēt konkrētu jēdzienu. Abreviatūras var būt sākumpunkts leksikalizēšanās procesam.

Atkarībā no patskaņu un līdzskaņu izrunas abreviatūras iedala burtu abreviatūrās un skaņu abreviatūrās. Burtu abreviatūras ir salikteņi, kas saīsināti līdz pirmajam burtam un ko izrunā, nosaucot katru burtu, piemēram, *GNP* [gā, en, pē]. Skaņu abreviatūras izrunā kā vārdu, un katru vārdu apzīmē ar lielo burtu, piemēram, *LOK* –

Latvijas Olimpiskā komiteja (Laugale, Šulce 2012: 17; Kalnbērziņa 1975: 76; Kalnberzinja 1969: 87–89).

Lielo burtu abreviatūras parasti rakstu valodā neloka, bet runā notiek leksikalizācija un gramatizācija, piemēram, *Politīķi vēlas kontrolēt **KNAB** [knabu]*. Savukārt mazo burtu akronīmi pakļaujas vārddarināšanas (*vefs – vefiņš, vefietis*) un formveides (*vefā, vefu*) normām, piemēram, *Vefu uzskatīja par pirmrindas fabriku. Latvijas iespējamā nākotne – te bus musu nākošie vefi.* (Diena); *Cik jauka gan tāda sisīte (sirds išemiskā slīmība), atpūties, nestrādā.* (Diena); PR – *pīārs, pīārietis*; [...] *varu teikt – tas bija izplānots pīārs.* (Kultūras Diena) (Veisbergs 2015: 39)

Skaņu abreviatūras raksta gan ar lielajiem, gan ar mazajiem alfabēta burtiem, pievieno lokāmo galotni:

*Kambala spēletu **VEFā** atbilstoša piedāvājuma gadījumā* (sportacentrs.com);

*tajā brīdī, kad tiek parrauts Pļaviņu **hes** dambis, pašiem jāuzspridzina Ķeguma un Rīgas **hes** dambji kādā neitrālā vietā un jāsāk nopludināt - lai sanāk 3 mazi pakāpeniski viļņi nevis viens liels.* (jauns.lv)

Avoti

jauns.lv
sportacentrs.com

Literatūra

Brington, Traugott 2005 – Brington, Laurel, J.; Traugott, Elizabeth, Closs. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press, Oct 27, 2005.

Hickey 2001 – Hickey, Raymond. *Language Change. Handbook of pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins, 2001. Picejams: <https://www.uni-due.de/ELE/LanguageChange.pdf>

Kalnača 2012 – Kalnača, Andra. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās attieksmes. *Valoda: nozīme un forma. 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Rīga: Latvijas Universitāte: Humanitāro zinātņu fakultāte: Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, 2012.

Kalnberzinja 1969 – Kalnberzinja, Rita. Abreviatūru latyšskogo jazyka i ix strukturnoje opisanije. *Matematičeskije metody v jazykoznaniji*. Rīga: Zinatne, 1969, s. 83–97.

Kalnbērziņa 1975 – Kalnbērziņa, Rīta. Abreviatūru struktūra un to lietošana latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 11. Rīga: Liesma, 1975, 74.–88. lpp.

Laugale, Šulce 2012 – Laugale, Velga; Šulce, Dzintra. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Red. Dr. philol. I. Zuiceņa, Dr. philol. A. Roze. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2018. Pieejama: <http://www.tezaurus.lv/mlvv/>

Veisbergs 2015 – Veisbergs, Andrejs. Abreviatūras teorijā un praksē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 10. Atb. red. G. Smiltņiece. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 35.–42. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Velga LAUGALE

VĀRDA *SILTS* NOZĪME: EKSTRALINGVISTISKAIS UN PSIHOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Saskaroties ar jaunākās paaudzes skolēnu/studentu dzimtās valodas izpratni, nācies konstatēt, ka tradicionāli (t. sk. frazeoloģiski) lietotie vārdu savienojumi tiek uztverti ļoti tieši. Jaunieši ne vienmēr prot izskaidrot: *siltas jūtas, karsta sirds, silts kā piens* u. tml. Tas apstiprina faktu, ka valodas uztvere un lietojums kļūst nabadzīgāks. Šāda tendence vērojama ne tikai latviešu studentu vidū. Studentiem interesants ir jautājums, kā radušās gan frazeoloģiskās paralēles, gan atšķirības dažādās valodās. Šāds pierādījums ir arī Liepājas Universitātes piecu ārvalstu studentu aptaujā par vārdu savienojumiem ar *silts* gūtie rezultāti.

Asociāciju atšķirības var rasties arī klimatisku apstākļu ietekmē, piem., *saule* latviešu studentiem parasti asociējas ar kaut ko mīlu un siltu, par to liecina arī Latvijas pirmsskolas iestāžu nosaukumi, jo 19 no tiem simboliskais nosaukums ir „Saulīte”, turpretim studentes no Turcijas stāsta, ka *saule* ir karsta, visu kaltē, dedzina, tādēļ nav mīļa. Savukārt „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” konstatētie nozīmes skaidrojumi vārdu savienojumam *kā saule* studentiem ir sveši, sal.: 1) ļoti daiļš, skaists; 2) *novec.* pavisam skaidrs, neapšaubāms; morāli tīrs (LFV II 322).

Pasaules uztvere, kas ietverta sakāmvārdos un frazeoloģismos, atnes līdz mūsdienām priekšstatus, kas veidojušies pasaules kultūras apzināšanā katrai tautai. Vispārpieņemts ir atzinums, ka tieši frazeoloģija atspoguļo tautas kultūras īpatnības, jo valodas lietotāja ir pati tauta. Vēlme iepazīt labāk savu (vai citu) tautu var radīt interesi/motivāciju gan valodnieciskiem, gan ekstralingvistiskiem pētījumiem.

Lai gan saikne starp temperatūru un sociālo komfortu cilvēkam ir pazīstama kopš dzimšanas, tikai pēc 2000. gada aizvien modernākas tehnoloģijas ļāvušas izmērīt siltumu objektīvi tajās situācijās, kad

tradicionāli lietots vārdu savienojums *siltas jūtas*, pierādot, ka 70 cm attālumā siltām jūtām saistītu cilvēku ķermeņa temperatūra paaugstinās. Šāds ekstralingvistisks pētījums skaidro, kā ķermeņa temperatūra ietekmē saskarsmi. Šāds pētījums ir pamats veikt precizējumus vairākās vārdnīcās, noņemot norādes par tēlainību un ekspresivitāti.

Telavivas Universitātes psiholoģijas profesore Talma Lobela (*Thalma Lobel*) pētījusi, kā sajūtas vada mūsu domas un uzvedību, ieviešot terminu „fiziskais intelekts”. To iepazīstot, rodas zināšanas par to, kā radīt komfortablus apstākļus sev un apkārtējiem gan mājās, gan sabiedrībā, tāpat šīs zināšanas izmantojamas, lai veidotu vēlamu komunikāciju.

Referātā tiks aplūkota dažādu laikposmu, dažādu tipu un vairāku valodu vārdnīcās iekļautā informācija par vārdu *silts*, tādējādi parādot leksikogrāfu uzskatu maiņu par vārdnīcās iekļautajām papildnorādēm (pārn., poēt., sar.).

Avots

LFV – Laua, Alise; Ezeriņa, Aija; Veinberga, Silvija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. I–II sēj. Rīga: Avots, 2000.

VĀRDS. NOZĪME. VĀRDNĪCA.
RADIOKLAUSĪTĀJS UZTRAUCAS

Nu jau sesto gadu raidījums „Kā labāk dzīvot” Latvijas Radio I programmā pievēršas arī valodas prakses jautājumiem. Pašlaik tas ir vienīgais raidījums, kas sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos skaidro mūsdienu latviešu valodas lietojumu. Par ko uztraucas radioklausītājs?

Pirmkārt un galvenokārt, vai dzirdētais vārds (frāze) patiešām ir kļūda. Vai tas atbilst normatīvajām prasībām, vispārpieņemtajām normām un nosacījumiem; vai tas atrodams vārdnīcā, un kā vārdnīca to skaidro. Šajā aspektā visbiežāk saduras dažādu paaudžu valodas lietojuma atšķirības. Piemēram, kādreiz lietotās paralēlformas nostiprinājušās vienā, kā tas ir noticis ar vārdu *žināt*. Vēl 20. gs. 80. gados (tas fiksēts arī elektroniski pieejamā *Latviešu literārās valodas vārdnīcā*; sk. www.tezaurus.lv) darbības vārdam *žināt* vienskaitļa 3. personā pieļautas divas paralēlformas: *žina* un ar piebildi „retāk” *žin*, savukārt elektroniski pieejamā *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* (sk. www.tezaurus.lv) – locīšanas paradigmā iepretim 3. personai – ir vairs tikai darbības vārda forma *žina*. Nozīmes, kas kādreiz tikušas šķirtas, nu kļuvušas sinonīmiskas vairākiem adjektīviem. Piemēram, *dabīgs* un *dabisks*, *kopīgs* un *kopejs*, *personīgs* un *personisks*, *nākošais* un *nākamais* u. tml. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* šķirkļis *dabisks* papildināts ar skaidrojumu: „Lai gan ir mēģināts nošķirt īpašības vārdus *dabīgs* un *dabisks*, norādot, ka adjektīvi ar *-īgs*, *-īga* vairāk lietojami īpašības, līdzīguma nozīmē, bet atvasinājumi ar *-isks*, *-iska* atbilstības, piemērotības nozīmē, tomēr praktiskajā lietojumā šīs gramatiski semantiskās nianšes netiek ievērotas. Atšķiras vienīgi lietojuma biežums – adjektīvus *dabisks*, *dabiska* un to formas latviešu valodā lieto biežāk.” (Pieejams: <http://tezaurus.lv/mlvv/#/sv/dabisks>). Līdzīga neizpratne ir par vārdiem *atpazīt*, *viennozīmīgi*, *apmacība*, *apmaksā*, kas vēl 20. gs. 90. gados tika uzskatīti par „nevēlamām rusismu pēdām” un „burtiskiem tulkojumiem no krievu

valodas” (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietīšķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 71.–72. lpp.), taču patlaban ieguvuši neitrālu vispārlietojamu leksēmu statusu (sk. *Musdienu latviešu valodas vārdnīcu*, piem., <http://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/apmaks>).

Otrkārt, klausītājus interesē jaunu, retāk dzirdētu vai pavisam nezināmu vārdu nozīmes un skaidrojums. Pie *lenča*, *branča*, *skaiņa*, *instagrama* un *twitera* jau esam pieraduši, taču sinoptiķa Toma Briča plašsaziņas līdzekļos izskanējušais *apvelings* (angļu *upwelling*) 2018. gada vasaras laika ziņās izraisīja īstu neizpratni (apvelings – ‘okeāna dziļļu aukstā, ar barības vielām bagātā ūdens pacelšanās augšpusē (sīlto, vēja aizpūsto virsējo ūdens slāņu vietā)’). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumaiva 1999, 67. lpp.). Pateicoties leksiski daudzveidīgajām laika ziņām, Toms Bricis līcis latviešiem atcerēties tādus retāk lietotus un piemirstus vārdus kā *atziema*, *gāle*, *sniegvilksnis* (*vilkšnis*) u. tml. un noskaidrot to nozīmi vārdnīcā.

Valoda attīstās: vārdu nozīmes mainās un paplašinās. Ienāk jauni vārdi, un leksikogrāfija atrodas jaunas – nu jau 21. gs. – latviešu valodas piedāvāto izaicinājumu priekšā.

Gunta LOČMELE, Helēna GIZELEZA

STILISTISKO LĪDZEKĻU LIETOJUMS UN NOZĪME REKLĀMAS TEKSTOS

Šī pētījuma objekts ir reklāmas valoda un tajā lietotie stilistiskie līdzekļi. Reklāmas valoda ir specifisks komunikācijas veids, kuram piemīt izteikts pragmatisms un virzība. Tās mērķa īstenošanā – pircēja uzmanības piesaistē un tā pirkšanas darbības rosināšanā – piedalās vesels stilistisko līdzekļu spektrs. Lai noskaidrotu izplatītāko stilistisko līdzekļu klāstu, tika analizēti teksti, kas iegūti no Latvijā publicētiem žurnāliem laika periodā no 2010. līdz 2018. gadam.

Autores analizē dažādus vēstījumus, ko pauž reklāmas, un stilistiskos līdzekļus, kas izmantoti šo vēstījumu tapšanā. Viena no reklāmas īpatnībām ir tāda, ka vairums reklāmas tekstu ietver gan verbālus, gan vizuālus elementus, un neverbālās sastāvdaļas tiek uzskatītas par pilnvērtīgu reklāmas teksta daļu. Tomēr vārds vai saīsinājums, vai simbols, kuru dekodējot adresāts nonāk reklāmas ietekmē, ir obligāts minimālais reklāmas teksta elements. Verbālai valodai ir lielāka nozīme, jo tieši tās ietekmē reklāmas ideja realizējas un kļūst iedarbīga. Vārdi ir tie, kas paliek atmiņā un liek rīkoties.

Sagatavojot reklāmas tekstus, autori izmanto daudzveidīgus stilistiskos līdzekļus, lai nodrošinātu pēc iespējas lielāku iedarbību uz reklāmas adresātu. Reklāmās tiek izmantota hiperbola, epitets, personifikācija, alūzija, metafora, salīdzinājums, paralēlisms, atkārtošana, aliterācija u. c. Reklāmas, kurās tiek izmantoti stilistiskie izteiksmes līdzekļi, vairāk piesaista lasītāju, veido viņā pozitīvāku attieksmi pret reklamēto precī un paliek atmiņā ilgāk.

Vēstījumam reklāmā jābūt kodētam tā, lai adresātam būtu pieejama vēstījuma dekodēšanai vajadzīgā informācija. Stilistisko līdzekļu dekodēšanā liela nozīme ir sociokultūras kontekstam. Reklāmās dažādi stilistiskie līdzekļi savijas. Stilistisko līdzekļu kombinēšana vienā

reklāmā var palīdzēt uzrunāt auditoriju ar dažādu uztveres dziļumu un fona informāciju, ko tā izmanto vēstījuma dekodēšanai.

Vienreiz izdomāti, reklāmas stilistiskie līdzekļi mēdz arī bieži atkārtoties. Pārāk biežas atkārtošanas dēļ tie var kļūt par reklāmas klišējām un zaudēt savu svaigumu.

Pasaulē vērojamas globalizācijas tendences, un reklāma ir būtisks šīs virzības elements. Tomēr līdzās globalizācijai pastāv arī mārketinga kampaņu lokalizācija. Ir valstis, kas pieņēmušas globālu reklāmu iero-bežjošus likumus, lai saglabātu savas kultūras vērtības. Pētījumā tiek skatīts, vai stilistiskie līdzekļi latviešu žurnālos publicētajās reklāmās piedalās globāla vai lokāla tēla veidošanā.

Dace MARKUS, Santa USĀNE

SKAŅA. VĀRDS. SARUNA

Ir bijuši vairāki mēģinājumi veidot rīkus latviešu valodas problēmu noteikšanai bērniem vecumā līdz 7 gadiem. Dažādu vingrinājumu un testu autori bijuši pārsvarā logopēdi, kuri izmantojuši publicētus attēlus vai arī zīmējuši tos paši, dažos gadījumos izmantotas sižetu sēriju kartītes, bet vienu testa variantu, izmantojot zīmētus attēlus, veidojusi arī Stokholmā dzīvojuši latviešu valodniece profesore Velta Rūķe-Draviņa (1917–2003).

Atbilstoši mācību vielai pirmsskolas vecumā bērniem būtu jāapgūst ne tikai skaņu izruna, bet arī vairāki stāstītprasmes veidi: atstāstījums, vienkāršs stāstījums un stāstījums ar radošas darbības elementiem. Tomēr Latvijas logopēdi atkārtoti informē par bērnu runas problēmu pastiprināšanos 21. gadsimtā un nokavētu vēšanos pēc palīdzības, kā arī par logopēdu konsultāciju nepietiekamību pirmsskolas izglītības iestādēs, tādēļ kopš 2015. gada Latvijā tika sākota plaša bērnu runas problēmu diagnosticēšana. Šajā virzienā īpaši aktīvi strādāja EEZ un Norvēģijas finanšu instrumenta atbalstītājā projektā „Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums” (LAMBĀ) iesaistījušies pētnieki. Referātā tiks analizēta bērnu runas prasmes līdzšinējā prakse un tās pārbaudē izmantotie materiāli un testi. Īpaša uzmanība tiks pievērsta tam, ka līdzšinējos testos atsevišķi pārbaudīta skaņu (vai fonēmu) izruna, atsevišķi mēģināts noskaidrot bērnu vārdu krājuma apguvi un atsevišķi – arī stāstītprasmi. Tīks norādīts uz novitāti izglītības politikā – prasību, ka neatkarīgi no dzimtās valodas 5–6 gadus veciem bērniem Latvijā būs jāturpina mācības 1. klasē latviešu valodā. Atbilstoši šai prasībai ir jābūt pārliecībai, ka jau pirmsskolā bērni apgūst latviešu valodu tā, lai varētu 1. klasē mācības kvalitatīvi turpināt. Tātad valodas pārbaudē posmā no pirmsskolas uz pirmo klasi vajadzētu ietvert gan izrunas, gan atbilstošas leksikas, gramatisko

formu apguves un teikumu veidošanas prasmes pārbaudi, gan arī lasītprasmes pamatus. Jautājuma svarīgumu pastiprina fakts, ka skolā bērniem jau 1. klasē būs jāmacās arī kāda svešvaloda, bet plānots, ka 4. klasē viņi sāktu apgūt vēl vienu svešvalodu, tātad latviešu valodas prasmei, uzsākot mācības pirmajā klasē, jau jābūt nostiprinātai. Lai konstatētu pirmsskolas vecuma bērnu latviešu valodas prasmi, ir jāveido bērnu vecumam atbilstošs un zinātniski pamatots pietiekami vispusīgs valodas pārbaudes tests, tomēr pārbaudes ilgums nedrīkstētu pārsniegt bērna vecumam ieteikto. Šāda testa izveide ir noteikta kā viens no uzdevumiem Valsts pētījumu programmā „Latviešu valoda” (VPP-IZM-2018/2-0002). Referāta autores analizēs jaunā testa izveides un izmantošanas principus un iepazīstinās ar pirmajiem testa paraugiem.

Малгожата ОСТРУВКА

СЛОВАРЬ СОВРЕМЕННОГО СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
ПОЛЬСКОГО РАЗГОВОРНОГО ЯЗЫКА
КАК СВИДЕТЕЛЬСТВО БОГАТСТВА
РЕГИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ

Под понятием современного северо-восточного польского разговорного языка мы понимаем вариант польского языка, который сформировался в XVI–XIX вв. вне этнической территории Польши (в бывшем Великом Княжестве Литовском) и функционирует до сих пор в Беларуси, Литве и Латвии – т.н. „польщизна кресова”. Этот вариант польского языка постоянно функционировал в многоязычном окружении. Первоначально он был официальным языком великокняжеской канцелярии, когда им пользовались представители высших слоев общества – дворянство, католическое духовенство, состоятельное мещанство и прибывающая на эти земли польская шляхта. Со временем он распространился среди местной шляхты и крестьян, главным образом путем полонизации. Таким образом, польский язык был одним из важных элементов, образующих многоязычную и многоязычную коммуникативную общность. Его современное состояние отражает богатство культур пограничья.

Поэтому авторы словаря собрали лексический запас, отражающий польское языковое и культурное наследие.

В докладе представим следующие черты региональной лексики:

1. Присутствие архаизмов: *akuratność* ‘аккуратность’, поль. совр. *schludność*; *spokojność* ‘спокойствие’, поль. совр. *spokój*; *tedy* ‘тогда’, поль. совр. *wtedy*; *truna* ‘гроб’, поль. совр. *trumna*.

2. Богатство заимствований из контактирующих языков: *bahun* ‘багульник’, поль. *bagno pospolite*, ср. бел. *багун*; *balbotun* <

balbotać ‘болтун’, поль. *gadula*, ср. лит. *balbatà, balbàtas, balbatūnas*; *karszun* ‘ястреб’, поль. *jastrząb*, ср. бел. *карыун, odryna* ‘сараи’, ср. бел. *адрына*.

3. Лексемы, известные в польском языке, но в региональном варианте имеющие частично или совсем другое значение: *światły* ‘светлый’, поль. *jasny, pensja* ‘пенсия’, поль. *emerytura, maszyna* ‘машина’, поль. *maszyna, samochód, myć* ‘мыть, стирать’.

4. Богатую синонимичность: *alkasz* ‘алкоголик’ – *chlejuś, tajdak, pijaczuba, pijak, pijaka, pjanica, pijun, pijus; babcia* ‘бабушка’ – *babcienka, babciunia, babeńka, babula, babulka, babunia, babuńka, babusia, babuszka; babiarz* ‘бабник’ – *babnik, bladun, bladżina, bladżiszczka, bladżiuba, dzieńczur, kurennik, rozprustnik, rozprustny*.

И некоторые другие признаки (напр. особенные региональные формы мужских имен: *Franuk* – *Franka, Edżiuk* – *Edżia, Mieczuk* – *Mieczka, Ruzżard* – *Ryśka, Rysiuńia, Rysieńka*; названия жен от имени или профессии мужа, типа *Antonicha* ‘жена Антона’, *Kowalicha* ‘жена коваля’). Представим авторский метод приготовления словаря и полную словарную статью.

Библиография

Grek-Pabisowa, Ostrówka 2012 – Grek-Pabisowa, Iryda; Ostrówka, Małgorzata. Zakres wpływów obcych we współczesnej polszczyźnie północnokresowej. Wpływy litewskie [w:] *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. 58, Łódź, 2012, s. 112–122.

Grek-Pabisowa, Ostrówka 2018 – Grek-Pabisowa, Iryda; Ostrówka, Małgorzata. Zakres wpływów wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie [w:] *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. 66, 2018. (в печати)

Otrębski 1931 – Otrębski, Jan. Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie, *Język Polski*, 16, 1931, s. 79–85.

Rutkowska 2006 – Rutkowska, Krystyna. Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie, [w:] J. Rieger, I. Masojć, K. Rutkowska, *Słownictwo gwar polskich na Litwie*, Warszawa, 2006.

Rutkowska 2009 – Rutkowska, Krystyna. Zapożyczenia litewskie dotyczące wyglądu człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie), *Acta Baltico-Slavica*, 33, 2009, s. 157–172.

Rutkowska 2010 – Rutkowska, Krystyna. Zapożyczenia litewskie dotyczące charakteru i zachowań człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie), *Acta Baltico-Slavica*, 34, 2010, s. 9–23.

Rutkowska 2011 – Rutkowska, Krystyna. Zapożyczenia litewskie oznaczające skłonności i stany człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie), *Acta Baltico-Slavica*, 35, 2011, s. 71–80.

Alma RAGAUSKAITĖ

KĖDAINIŲ VOKIEČIŲ ĮVARDIJIMO TENDENCIJOS XIX AMŽIUJE

Apie Senosios Lietuvos miestuose gyvenusių vokiečių istorinius asmenvardžius kol kas rašyta labai nedaug. Tarp XVII a. pradžios vilniečių nekrikštavardinės kilmės prievardžių (apie 30 %) identifiukuota pavienių germaniškų antroponimų (Zinkevičius 1977: 23, 63). Išanalizavus XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžių kilmę, nustatyta, jog XVI a. jų vardyne 137 (16 %) antroponimai buvo germaniškos kilmės, XVII a. – 191 (13 %), o XVIII a. – 194 (15 %) (Ragauskaitė 2005: 122, 139).

Nuo XVII a. trečiojo dešimtmečio pabaigos į Kėdainingus atvykusių vokiečių pavardės buvo jau susiformavusios, tačiau jų užrašymo modeliai istorijos šaltiniuose nebuvo nusistovėję (Ragauskaitė 2017: 120; 2018: 45). XVII–XVIII a. Kėdaininguose gyvenę vokiečiai turėjo savitas įvardijimo sistemos, pavardžių fiksavimo, susidarymo ir kt. ypatybes, todėl XIX a. jų istorinės antroponimijos tyrimas yra aktualus ir tęstinas.

Šio pranešimo tikslas – aptarti XIX a. Kėdainingų vokiečių įvardijimo dėsningumus bei jų paveldimų antroponimų (pavardžių) užrašymo situaciją bažnytiniuose šaltiniuose.

Medžiaga pranešimui surinkta iš Kėdainingų evangelikų liuteronų bažnyčios 1801–1833 m. krikšto knygos, 1801–1844 m. jungtvių ir mirties knygos, 1834–1853 m., 1854–1874 m. krikšto, jungtvių ir mirties knygų, 1845–1875 m., 1845–1886 m. krikšto ir jungtvių knygų. Jos rašytos vokiečių kalba. Buvo atrinkta apie 350 skirtingų kėdainingų įvardijimų.

Tirtuose XIX a. Kėdainingų bažnytiniuose dokumentuose dominavo vokiška rašyba, todėl vyrų asmenvardžių fiksavimas buvo gana autentiškas. Jų pavardes surašė vokiečių tautybės ar vokiečių kalbą labai gerai mokėję raštininkai. Pirmieji miestiečių dvinarių įvardijimų

nariai – tai tradiciniai krikščioniški vardai. Kai kada tie patys asmenys užrašyti su dviem vardais.

XIX a. germaniškos kilmės kėdainiečių moterų pavardės užrašytos pagal vyrą arba tėvą be įprastų slaviškų priesagų *-ova, -ovna* (skirtingai nei XVII–XVIII a. Kėdainių aktų knygoje). Jų įvardijimuose funkcionavo ilgosios krikščioniškų vardų formos.

Pateikti teiginiai dėl XIX a. Kėdainių vokiečių (vyrų ir moterų) įvardijimo, jų pavardžių užrašymo ir raidos papildo iki šiol atliktus XVI–XVIII a. Kauno, Vilniaus, Kėdainių germaniškos kilmės pavardžių tyrimus.

Literatūra

Zinkevičius 1977 – Zinkevičius, Zigmas. *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1977, psl. 23, 63.

Ragauskaitė 2005 – Ragauskaitė, Alma. *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, psl. 122, 139.

Ragauskaitė 2017 – Ragauskaitė, Alma. Germaniškos kilmės kėdainiečių antroponimai XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. – *Baltu filologija* 26 (2), 2017, 111.–128. lpp.

Ragauskaitė 2018 – Ragauskaitė, Alma. Dėl germaniškos kilmės kėdainiečių antroponimų XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. – *Akademiška Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”*. Tēzeš. 2018. gada 22.–23. februāris. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2018, 45. lpp.

Sanda RAPA

LATVIJAS VIETVĀRDU TAUTAS ETIMOLOĢIJA

Tautas etimoloģija latviešu valodniecībā, īpaši toponīmijā, ir pieminēta samērā bieži – etimoloģizējot kādu vietvārdu vai meklējot motivāciju vietvārdiem caur vietvārdu metadatiem – teicēja stāstījumu. Taču latviešu valodniecībā šis toponīmijai raksturīgais fenomens nav sīkāk pētīts. Tāpēc nav nostabilizējies arī uz to attiecināmais termins un tā izpratne – par tautas etimoloģiju mēdz dēvēt gan vārdu pārveidojumus, kas radušies etimoloģizācijas ceļā (šaurākā nozīmē), gan neprofesionālus vārdu skaidrojumus (plašākā nozīmē). To 2015. gadā konstatējis arī Ojārs Bušs, tam veltot rakstu „Tautas etimoloģija, kas nav *tautas etimoloģija*” un nonākot pie secinājuma, ka līdzšinējās dažādās izpratnes par tautas etimoloģiju vajadzētu šķirt arī terminoloģiski – par *tautas etimoloģiju* vajadzētu saukt vārda pārveidojumus, kas radušies, runātājam sasaistot pārveidoto vārdu ar kādu šim vārdam etimoloģiski neradniecīgu vārdu, bet vārda cilmes neprofesionālus skaidrojumus dēvēt par *lietotājetimoloģiju* (Bušs 2015). Savukārt lietuviešu pētniece Birute Kabašinskaite (*Birutė Kabašinskaitė*) iesaka terminu *tautas etimoloģija* turpināt lietot abās nozīmēs (tās dēvējot par tautas etimoloģijas paveidiem – formu mainošā un nozīmi mainošā tautas etimoloģija), bet no tām šķirt tikai individuālus, rakstu formā fiksētus nezinātniskus cilmes skaidrojumus, ko vajadzētu dēvēt par pseidoetimoloģiju. Tā darīts arī šajā pētījumā.

Īpašvārdi tiek uzskatīti par galveno tautas etimoloģijas avotu, jo tie gandrīz nemainīgi ilgi glabā seno, mūsdienās nereti aizmirsto leksiku, kas prasa jaunu skaidrojumu (Olschansky 1996: 204, 205). Tiek uzskatīts, ka visbiežāk tautas etimoloģijai pakļauti āru vārdi, jo tiek lietoti lielākoties mutvārdu, nevis rakstu formā (Bebermeyer 1974: 181).

Latviešu toponīmijā sastopami abi tautas etimoloģijas paveidi. Visbiežāk sastopama un vieglāk atpazīstama ir nozīmi mainošā tautas

etimoloģija. Ādolfs Bahs (*Adolph Bach*) izšķīris vismaz astoņus šādu tautetimoloģisku motivāciju paveidus (Olschansky 1996: 205–206), jo vietvārda motivācijas stāsti pavada gandrīz katru nosaukumu. Dažos gadījumos šie stāsti, visticamāk, arī balstīti uz reāliem vārda izvēles kritērijiem, jo vietvārda izcelsme bieži tiek glabāta no paaudzes uz paaudzi un lielākoties arī paglābj reālo vietas nosaukšanas cēloni (tāds varētu būt, piemēram, nosaukums *Kažu kalliņš* Alūksnē, kur saimniece ganot kazas, *Tupiņbodu kalns* Druvienā, kur bijušas kartupeļu bedres), taču lielākoties, īpaši svešcilmes vārdiem, tie ir nezinātniski cilmes minējumi pēc līdzības ar kādu skaniski tuvu vārdu (piemēram, Pūres pļava *Nidene* droši vien nav saistāma ar vārdu *nīst* (kā teicēja skaidrojumā), bet ar lībiešu *nīt*, igauņu *niit* ‘pļava’). Grūtāk identificējama ir formu mainošā tautas etimoloģija, kurā nezinātniskais skaidrojums ietekmējis nosaukuma skanisko sastāvu (piemēram, *Kuļciems* < *Ķūļciems*, *Sālskalni* < *Sauleskalni*). Kaut nereti nav izšķirams, vai nosaukuma pārveidojumu ietekmējusi tautas etimoloģija vai kāda vēsturiska skaņu pārmaiņa (piemēram, klītika), formu mainošā tautas etimoloģija tiek uzskatīta par vienu no vietvārdu darināšanas paņēmieniem.

Literatūra

Bebermeyer 1974 – Bebermeyer, Renate. Zur Volksetymologie: Wesen und Formen. *Sprache und Sprachhandeln. Festschrift für Gustav Bebermeyer zum 80.* Hildesheim / New York: Olms, 1974. S. 156–187.

Bušs 2015 – Bušs, Ojārs. Tautas etimoloģija, kas nav *tautas etimoloģija*. *Valoda – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā.* Zinātnisko rakstu krājums, Nr. XXV. Daugavpils: Saule, 2015, 253.–259. lpp.

Kabašinskaitė 1998 – Kabašinskaitė, Birutė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Olschansky 1996 – Olschansky, Heike. *Volksetymologie.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996.

Anitra ROZE

KĀDS VĀRDS PAR SEMANTISKAJĪEM NEOLOĢISMIEM LATVIEŠU VALODĀ

Ilgu laiku latviešu valodniecībā par jaunvārdiem tika atzīti vienīgi pašcilmes jaunveidojumi, izslēdzot no jaunvārdu vidus jaunos aizguvumus un semantiskos neoloģismus. Šī iemesla dēļ semantisko neoloģismu izpētei veltīts mazāk vērības. Daļa no tiem aplūkota vārda nozīmes paplašināšanās kontekstā, taču arī šiem pētījumiem bijis drīzāk gadījuma raksturs. Esošā situācija rosināja pievērsties semantisko neoloģismu problemātikai gan teorētiskā, gan praktiskā aspektā, ieskatoties jaunākajos šim jautājumam veltītajos pētījumos un aplūkojot vairākus latviešu valodas semantiskos neoloģismus.

Kaut arī šobrīd fiksēto semantisko jaunvārdu skaits ir salīdzinoši neliels, tie kā īpaša leksikas grupa tomēr noteikti uzlūkojami par aizraujošu un vērtīgu izpētes objektu.

Semantisko neoloģismu izpētei latviešu valodniecībā pievērsušies Andrejs Veisbergs, Gunta Ločmele, Veneta Žīgure, Arvils Šalme un Maija Brēde. Viņu pētījumos semantiskie jaunvārdi ieskicēti tikai garāmejojot – kā viens no neoloģismu veidiem. Ārvalstu autori šim jautājumam pievērsušies detalizētāk. Tā, piemēram, G. Kiparisovs savā darbā „Semantiskie neoloģismi” jaunās vārdu nozīmes dēvē par nosacītiem neoloģismiem, uzlūkojot semantiskos jaunvārdus par aktualizētās leksikas daļu, kura pieder iekšējiem aizguvumiem. Viņš arī norāda uz pazīmēm, kuras semantiskos neoloģismus nošķir no citiem jauniem darinājumiem – okazionālismiem un latviešu valodniecībā līdz šim neaplūkotajiem t. s. kvazineoloģismiem.

Pievērsoties semantisko neoloģismu praktiskai analīzei, ir būtiski 1) konstatēt to galvenās pazīmes, 2) pēc šīm pazīmēm konstatēt esošo vārdu jaunās nozīmes, 3) salīdzināt semantiskos neoloģismus un leksiskās inovācijas, kā arī noteikt to atšķirības.

Daļa latviešu valodas semantisko neoloģismu jau ir fiksēta „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” vai arī šīs vārdnīcas materiālos (piem., *terīne** ‘ēdiens, ko gatavo cepeškrāsnī, slēgtā traukā, kurā to arī pasniedz’, *ķemmīte** ‘molusks’, *putas** ‘saputots, gaisīgs saldaiss vai sāļais ēdiens’, *sūķāt** *sar. nelit.* ‘būt tādām, kas neatbilst gaidītajam, iecerētajam, rada vilšanos’). Kā redzams pēc piemēriem, lielāks semantisko neoloģismu skaits fiksēts noteiktās jomās – pamatā ēdamlietu nosaukumu vidū. Šis aspekts ļauj runāt par minēto leksikas vienību terminoloģisko raksturu, jo daļa šo jauno nozīmju (kā arī jauno vārdu) pazīstama nosacīti ierobežotam valodas lietotāju lokam.

Svarīgi ir nepaļaut garām arī tādām aspektam kā atšķirība starp semantisko neoloģismu un vārda pārnesto nozīmi (piem., *mākonis* ‘datu glabātuve’, *spilvens* ‘drošības garantija’ u. tml.).

Renāte SILIŅA-PINĶE

NO SVĒTĀ GEORGA PAR JURI UN JURGI: LATVIEŠU PERSONVĀRDI VĒSTURES LĪKĻOČOS

Referātā aplūkota latviešu personvārdu *Juris* un *Jurģis* ienākšana latviešu antroponimiskajā sistēmā un to lietojums, sākot ar pirmajiem fiksējumiem rakstu avotos līdz 18. gadsimtam. Neapstrīdams ir fakts, ka abu šo vārdu pamatā ir viduslaikos plaši godinātā svētā *Georga* vārds, kas dažādās formās ir sastopams daudzu Eiropas tautu onomastikonā. Latviešu valodā šie vārdi var būt ienākuši gan pa austrumu, gan pa rietumu kristietības ceļiem. Līdz šim vienīgajā latviešu personvārdu vārdnīcā šie aspekti nav ņemti vērā un abu vārdu cilme saistīta tikai ar vārdu *Georgs* (Siliņš 1990: 186, 187).

Referātā mēģināts noskaidrot abu (un vēl vairāku citu radniecīgu) personvārdu iespējamās ienākšanas ceļus Latvijā un adaptēšanās gaitu latviešu valodā, salīdzinot tos ar atbilstošajām vācu un krievu vēsturiskajām personvārdu formām, kā arī iespējamajām citām kaimiņu valodu ietekmēm. Īpaši nozīmīga šajā kontekstā ir paralēlu formu eksistence ar vai bez līdzskaņa *g* vārda saknē.

Vāciski runājošajās zemēs jau viduslaikos vārds *Georg/Georgius* ir bijis izplatīts ļoti dažādās formās, it īpaši sākot ar 14.–15. gadsimtu. Ziemeļvācijā ir fiksētas tādas formas kā *Jürgen, Jurian, Jurien, Jorgen* u. tml. (Seibicke 1998: 132–136; 625–626). Savukārt krievu valodā zināmākās ir formas *Ezop* un *Юруи* (Суперанская 2004: 154). Latvijas viduslaiku avotu apskats liek domāt, ka pie mums vārds plašāk izplatījies, iespējams, tikai 16. gadsimtā. Savukārt 17. gadsimtā tas jau ieņem stabilu vietu populārāko Vidzemes zemnieku vārdu divdesmitniekā. Kā latviešu priekšvārds tas ir pierakstīts dažādās formās, atkarībā no pierakstītāju valodas prasmes un dokumenta mērķa. Līdzās izteikti vāciskām formām, kā *Jurgen, Jörgen, Jürg* u. tml., parādās arī pieraksts *Jurris, Jurritz, Jurke*. Kopumā 1638. gada zviedru arklu revīzijā ir fiksēts vairāk nekā

divdesmit no vārda *Georgs* darinātu personvārdu formu un to rakstības variantu.

Abi latviešu vārdi ir atrodamī gan Georga Mancelļa (1638), gan Gotharda Frīdriha Stendera (1789) vārdnīcās. *Jurģa* vārda izplatību noteikti ir sekmējusi baznīcas svinamā diena 23. aprīlī, kura pārņemta no baznīcas kalendāra un apaudzēta ar latviskām tradīcijām – tautasdziesmās kā zirgu aizbildņa vārdi savstarpēji aizvietojās *Jurģis* un *Ūsiņš*. Savukārt ticējumos un laika vērojumos šī diena visbiežāk saukta par *Jurģa*, *Ģorģa* vai (it īpaši Latgalē) *Jura* dienu. Par *Jurģa* vārda lielo lomu liecina arī tā pāreja sugasvārda statusā – *jurģi* – ar divām savstarpēji saistītām nozīmēm (LLVV IV 59–60).

Literatūra

LLVV IV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 4. sējums. J–L. Rīga: Zinātne, 1980.

Seibicke 1998 – Seibicke, W. *Historisches deutsches Vornamenbuch*. Bd. 2. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1998.

Siliņš 1990 – Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Суперанская 2004 – Суперанская, А. В. *Словарь русских личных имён*. Москва: ЭКСМО, 2004.

Szilárd Tibor TÓTH

ZUR GESCHICHTE DER
LEXIKOGRAPHISIERUNG DER VOLKS- UND
LANDESBEZEICHNUNGEN ‘LETTE’ UND
‘LETTLAND’ IM ESTNISCHEN

Obwohl die Esten und die Letten seit uralten Zeiten Nachbarvölker sind, scheinen die Letten in den früheren lexikographischen Werken der estnischen Sprache widersprüchlich erwähnt zu werden. In der ersten estnischen Grammatik von H. Stahl wird Lettland mit Litauen miteinander vereint: „Letland / vnd Littawen *lettimal*“ (Stahl 1637: 86). In der ersten südestnischen Grammatik von J. Gutsclaff finden wir eine Reihe von Demyonymen in maskuliner und femininer Form, doch die Letten fehlen. Eine sehr ähnliche Bezeichnung könnte in Frage kommen, doch die angegebene Semantik widerlegt die Identifizierung mit den Letten: „*Leitte* Polonus (...) *Leitelinne* Polonus, *Leittick* Polona“ (Gutsclaff 1998: 74). Der in Südestland tätig gewesene Gutsclaff hat die Letten doch gekannt, er erwähnt sie in der Widmung seines Werkes: „Also müssen wir Prediger alhie in Lieffland nicht ansehen / daß vnser Zuhörer eines theils sind hohe Officirer, reiche Leute / hohes Standes vnd Herkommens: Das ander theil ist ein verachtetes / armes vnd geringes Volck / dessen eine Art Ehstnisch / die ander aber Lettisch ist / daß wir wolten ümb die Hohen vnd Reichen vns alleine bekümmern / wegen derer Hoheit / vnd verseumen die Verachteten wegen jhrer Niedrigkeit: Sondern wir müssen gedencken / daß alle Seelen sind GOttes / so wol des Hohen als der Geringen / vnd vnser GOtt kennet in vnserm Ampte diesen nicht weniger / als jenen“ (Gutsclaff 1998: 19-20). Sein Enkel E. Gutsclaff dokumentiert zwar im an die Grammatik Anton Thor Helles angefügten „Ehstnischen Wörter-Buch“ Litauen in der Form *leto-ma*, lässt aber die Letten unerwähnt (Helle 1732: 130). Am Ende des 18. Jahrhunderts taucht das baltische Nachbarvolk der Esten im Wörterbuch des Universalgelehrten Wilhelm Hupel wieder

auf, und nicht nur als Landes-, sondern als Volksbezeichnung: *letlane*, *letti mees* ‘ein Lette’, *Letti ma* ‘Letland’ (Hupel 1780: 204). In der überarbeiteten Auflage erscheint die Landesbezeichnung bereits auch mit dem heutigen Vokalismus: *Lätti ma* s. *Letti* (Hupel 1818: 113), „*letlane* ein Lette, aus Lettland. *Letti ma* Lettland, „*mees*. r. d. (...) r. ein Lette.“ (Hupel 1818: 121). Die Tatsache, dass beide Ausgaben die Litauer erwähnen, überrascht nicht in Betracht der langen litauischen Tradition der Eigenstaatlichkeit: *Leto ma*, *Leo ma* (Hupel 1780: 204), *Leto ma* (Hupel 1818: 121). Umso überraschender und anachronistischer wirken die deutsch- und estnischsprachigen Begriffe *Letland* und *lettimah* ~ *Lätti ma* ~ *Letti ma*, die bereits im 17. Jahrhundert belegt scheinen, also mehrere Jahrhunderte vor der Geburt Lettlands als Staat. Das Wörterbuch des modernen Werroestnischen (der südestnischen Võru-Schriftsprache) gibt als Motionsfemininum eines maskulinen *.lätläne* (~ standardspr. *lätlane*) sowohl die als ausgestorben markierte *läiti* | *kɛʃ*, als auch die maskuline Variante an (Faster et al. 2014: 285). In der Standardsprache lautet das analoge Motionsfemininum *lätlanna*.

Literatur

Faster et al. 2014 – Faster, Mariko; Org, Laivi; Kalla, Urmas; Iva, Sulev; Iva, Triin. *Eesti-võru sõnaraamat*. Võru: Võro Instituut, 2014.

Gutslaff 1998 – Gutslaff, Johannes. *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest*. Tõlkinud ja väljaande koostanud Marju Lepajõe, toimetanud Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool, 1998 (*Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised*, 10).

Helle 1732 – Helle, Anton Thor. *Kurtzgefaszte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache...* herausgegeben von Eberhard Gutsleff. Halle, 1732.

Hupel 1780 – Hupel, Wilhelm. *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen*, nebst einem vollständigen Wörterbuch. Herausgegeben von August Wilhelm Hupel. Riga und Leipzig, 1780.

Hupel 1818 – Hupel, Wilhelm. *Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen*, nebst einem vollständigen Ehstnischen Wörterbuche. Herausgegeben von August Wilhelm Hupel. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau, 1818.

Stahl 1637 – *Anführung zu der Esthnischen Sprach*, auff Wolgemeinten Rath, und Bittliches Ersuchen, publiciret von M. HENRICO Stahlen. Revall, 1637.

Jolanta VASKELIENĖ

BŪDVARDŽIŲ NAUJADARAI ALBINO ŽUKAUSKO KŪRINIUOSE

Lietuvių kalboje didelę leksikos dalį sudaro dariniai. Vieni iš jų (kaip bet kurie žodžiai) pasitraukia į pasyviają vartoseną (arba apskritai išnyksta), bet nuolat atsiranda naujų, t. y. naujadarų – darinių, sudarytų iš pirminių žodžių arba iš darinių. (Naujadarais laikomi *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽe), *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ), *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* antraštyne (BŽa), *Skaitmeninėje Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekoje* (LKŽPK), *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (ND) neužfiksuoti dariniai.) Pranešime kalbama apie būdvardžius: dėmesys kreipiamas į naujadarų darybą, semantiką, aptariamus jų vaidmuo ir funkcijos tekste. (Albino Žukausko *Rinkinių raštų* dvitomyje (Žukauskas 1986) rasta per 200 būdvardžių naujadarų.)

Darybos ypatumai. Didžiausias naujadarų grupes sudaro dūriniai ir priesagų vediniai, gerokai mažiau priešdėlių vedinių, keliolika darinių laikytini mišriosios darybos dariniais arba dariniais su nenusistovėjusia darybos pakopų tvarka, keletas naujadarų sudaryti su galūnėmis.

Gausiausias dūrinių grupes sudaro dariniai iš būdvardžio ir daiktavardžio (pvz.: *senametis*, -ė, *trumpažingsnis*, -ė, *žilalakis*, -ė), iš būdvardžio (arba prieveiksmio) ir būdvardžio (pvz.: *saldžiakaitris*, -ė, *saldžiadrungnis*, -ė, *mažagyvis*, -ė), iš skaitvardžio ir daiktavardžio (pvz.: *aštuonražis*, -ė, *dešimtavasis*, -ė, *tukstantjėgis*, -ė) ir kt.

Daugiausia priesagų naujadarų sudaryti su daria, lietuvių kalboje paplitusia priesaga -inis, -ė, pvz.: *aukurinis*, -ė, *putpelinis*, -ė, *žalvarlinis*, -ė. Kai kurie šios priesagos vediniai remiasi tikriniu daiktavardžiu (dažniausiai asmenvardžiu), pvz.: *jogaïlinis*, -ė (: Jogaila), *niutoninis*, -ė (: Niutonas). Negausias grupes sudaro kitiems (dariems ir nedariems) tipams skirtini vediniai, pvz.: *judėjiškas*, -a, *mėnulinėtas*, -a, *siausmingas*, -a, *švelnininkas*, -ė, *šaltainis*, -ė, *saldrugštūnas*, -ė, *pavasaruolis*, -ė ir kt.

Didžioji dalis priešdėlių vedinių sudaryti su priešdėliais *be-* (*beaudris, -ė, begiedris, -ė, begeismis, -ė*) ir *po-* (*pojaukis, -ė, pogaižis, -ė*), bet rasta ir su kitokiais priešdėliais sudarytų būdvardžių, pvz., *proašaris, -ė*.

Vienas kitas darinys laikytinas mišriosios darybos rezultatu, pvz.: *viršrūpestinis, -ė, tarpšvaigždėdyninis, -ė*. Kai kurie dariniai gali būti traktuojami dvejopai (t. y. turi nenusistovėjusią darybos pakopų sistemą), pvz., *pusiaužmoginis, -ė* galėtų remtis dūriniu *pusiaužmogis* (tuomet būtų laikomas priešagos vediniu) arba galėtų remtis žodžiais *pusiau, žmogus* – tuomet būtų mišriosios darybos (dūrybos-sufiksacijos) rezultatas.

Daugumas naujadarų remiasi žodynų fiksuotais žodžiais, labai retai – potenciniais (numanomais, į žodynus neįtrauktais) pamatiniais žodžiais, pvz., *saldūkėšnis, -ė* (: *saldūkėšnis, -ė : *saldus, -i*).

Naujadarų reikšmės. Dalies naujadarų reikšmė aiški net be didesnio konteksto, pvz., priešdėlio *be-* tipo vediniai dažniausiai turi nuo abiejų dėmenų (pamatinio žodžio ir priešdėlio) priklausomą (santykine) reikšmę (*beaudris, -ė* „kuris be audros“, *beskundis, -ė* „neturintis skundų“, *begiedris, -ė* „be giedros, nepasižymintis giedra“), dūrinių leksinė reikšmė neretai iš esmės sutampa su darybine reikšme (*raudonkamenis* „kuris su raudonu kapienu“, *porakojis, -ė* „kuris su pora kojų“, *ledšaltis, -ė* „kuris ledo šaltumo“), *-inis, -ė* būdvardžiai turi panašumo reikšmę, nurodo sąsają su pamatiniu žodžiu ir kt. (*žiezėrbinis* „panašus į žiezėrbas“, *svajoninis* „susijęs su svajone (-ėmis)“). Pasakytina, kad sakinio ar (retai) kūrinio kontekste paaiškėja visų naujadarų reikšmės – net ir tų, kurių leksinė reikšmė nesutampa su darybine, pvz., metaforinių ir metoniminių dūrinių.

Absoluti būdvardžių naujadarų dauguma eina paprastaisiais arba metaforiniais, metonimiais epitetais, pvz.: *rudus arijinius / Grynosios rasės kaulus; šviesioji, žilalaike mano senmote; raudongyslė saulė; Gyveno baltavardis vyras; Sužėlė želmuo – šimtavilčiai daigai; baltųjų barškalaulių gilinių; Tenai abudu mudu, / Į bėdą pasikinę skurdą, tūkstantjėgį vargą...; šaltainiai raistai šliurpsi; Tą pirmąją pavasaruolę šventę; Padėk ant šilto debesėlio / tamsiaauksinį, saldūkėšninį korį* ir t. t.

Šaltiniai

BŽa – Bendrinės lietuvių kalbos žodyno antraštynas. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt/antrastynas/?pg=c> (žiūrėta 2018 m. gruodžio mėn.).

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 7-as pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis> (žiūrėta 2018 m. gruodžio mėn.).

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt> (žiūrėta 2018 m. gruodžio mėn.).

LKŽPK – *Skaitmeninė Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka> (žiūrėta 2018 m. gruodžio mėn.).

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Sudarytoja R. Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/> (žiūrėta 2018 m. gruodžio mėn.).

Žukauskas 1986 – Žukauskas, Albinas. *Rinktiniai raštai*, t. I–II. Vilnius: Vaga, 1986.

Andrejs VEISBERGS

FRAZEOLOĢIJAS KATEGORIJA UN DIVVALODU VĀRDNĪCAS – EKVIVALENCE PROKRUSTA GULTĀ

Frazeoloģijas integrācija divvalodu vārdnīcās saistās ar vairākām leksikogrāfijas konvencijām: frazeoloģismu iezīmēšanu, frazeoloģijas blokiem, marķējumiem, ekvivalentu izvēli u. c. Tradicionāli divvalodu vārdnīcās A-valodas frazeoloģismiem tiek doti B-valodas frazeoloģiskie ekvivalenti vai analogi un A-valodas leksiskām vienībām – B-valodas vārdi. Dažreiz ekvivalentu trūkuma gadījumos A-valodas frazeoloģismam B-valodā sniedz vai nu leksiskas vienības, vai skaidrojošu frāzi. Taču A-valodas vārdiem B-valodas frazeoloģismi parasti netiek sniegti. Šāda prakse liecina par leksikogrāfu domāšanu kategoriju un struktūru līmenī, nevis semantikas vai semantiskās ekvivalences līmenī. Frazeoloģija vārdnīcās tiek izdalīta kā specifiska un nodalīta kategorija, ko nedrīkst jaukt ar citām.

Pastāv līdz galam nenoskaidrots viedoklis par t. s. frazeoloģijas semantisko papildvērtību. Taču tā nav semantiskā papildvērtība frazeoloģijai kā valodnieciskai kategorijai, tā izriet no specifiskā kultūras fona vai kultūrreferences. Idiomātisms (metaforiskums, nozīmes pārnesums, semantiskā necaurredzamība) nav unikālas frazeoloģijas iezīme, tā var piemist gan leksiskām struktūrām, gan vienkāršiem vārdiem, gan atvasinājumiem un salikteņiem.

Piemēram, angļu idiomātiskie frazālie verbi, kas bieži ir pilnīgi idiomātiski, citās valodās (latviešu, vācu, krievu) atbilst priedēkļverbiem, ko parasti nekvalificē kā frazeoloģiskus vai idiomātiskus. Visai tuvs vai identisks saturs latviešu valodā var tikt ielikts gan priedēkļverbos, gan līdzīgas nozīmes verbos ar apstākļa vārdu: *aizvākties, vākties prom, sanaidoties, saiet naidā*. Tam nevajadzētu ietekmēt ekvivalentus tulkojumvalodā. Arī strukturālais kritērijs frazeoloģisma šķiršanai no salikteņa bieži ir subjektīvs un arī diahroniski mainīgs: *naudas maiss, naudasmaiss, medus mēnesis, medusmēnesis*. Salīdzinot vairākas paralēlas

divvalodu vārdnīcas, redzam izteiktu struktūru dominanci ekvivalentu izvēles gadījumos un nopietnu frazeoloģijas trūkumu B-daļā, piemēram angļu-latviešu kombinācijā: *soft spot – vajība, vajība – weakness, foible, failing*; latviešu-lietuviešu vārdnīcā: *saiet grīstē – susīpainioti, susīpainioti – samaisīties, sarežģīties*.

Nereti labākais ekvivalents vārdam var būt frazeoloģisms un labākais ekvivalents idiomai – leksiska vienība. Tos nepiedāvājot lietotājam, tiek grauta nozīmes ekvivalence – vārdnīcu B-daļā tradicionāli ir daudz mazāk idiomātisma, un attiecīgi valodas lietojums tulkojumos un runā ir literārāks un stīvāks. Arī pētījumi par tulkojumtekstu korpusiem uzrāda tulkojumvalodas „stīvumu” un priekšroku konkrētām, nevis idiomātiskām lietojumam. Iespējams, tas zināmā mērā izriet no vārdnīcu piedāvājuma. Pastāvot izvēlei starp strukturālo konvenciju un semantisko ekvivalenci, priekšroka dodama pēdējai.

*Akadēmiķa Jāņa Endzēlina 146. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference „Vārds. Nozīme. Vārdnīca”. Tēzes /
International Scientific Conference „Word. Meaning. Dictionary”
to commemorate the 146th anniversary of the academician Jānis Endzēlins. Abstracts*
Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2019
Elektronisks izdevums